

Handwritten text, possibly a signature or title, partially obscured by a tear in the paper.

EX LIBRIS
ILLVSTRISSIMI VIRI;
DN. DAN. LVDOLPHI,
LIB.BAR. de DANCKELMANN;
S. REG. MAI. BORVSS. CONSILIARII
STATVS INTIMI, cetera,
BIBLIOTHECÆ ACAD. FRIDERICIANÆ
TESTAMENTO RELICTIS.

Handwritten text, possibly a signature or number.

CATECHESIS
D. MARTINI
LUTHERI

MINOR

*Das 3. Buch
Herrn Martin*

GERMANICE, LATINE,

GRAECE ET

HEBRAICE

Edita studio & opera

Stain

Das

IOHANNIS CLAI

Hertzbergensis M.

Iterum recognita & emen-
data,

Das 3. Buch

Witebergae Anno M. D. LXXIII.

CLARISSIMIS VIRIS
IOHANNI CLAUDIO ET
IOHANNI MYLIO.

ABDIAS PRAETORIVS.

Inspicienda mihi nuper cum forte uenirent,
Quæ fuerant uestra condita scripta manu,
Tam doctos sanosq; uelut nouisse labores,
Sic operæ cœpi tum meminisse meæ:
Quæ mihi consimilis quondam melioribus annis
Militia in studijs experiunda fuit.
Sed uestra unanimi consensu tradita uestro
Continuo ut manibus uersa fuere meis,
Peruigili primum illud opus cura esse uidebam,
Ut responderent, magne Lutheræ, tuis.
Tantus enim mundi furor est, tam dira cupido,
Ut quiduis carpât turba maligna uirum:
Tantum pro zelo scelus est sub nomine Christi,
Vix satis ut cautus uocibus esse queas.
Qualia nunc tractant implendo uocibus orbem,
Quos Catharis priscis dixeris esse pares.
Sed uos, quicquid erit, cum sint hæc mente peracta
Non minus officij quam ratione pia,
Ut paribus nunc illa animis studijsq; legatis,
Vestri iam contra muneris illud erit.
Nec fuerit forsan dubitandi caussa relicta,
Quin sint & publi gratæ futura piæ,
Quæcunq; has operas, quæcunq; hæc scripta uideas
Quæcunq; & studijs id genus imbuitur. (bit,

ILLV

3

ILLVSTRI ET
MAGNIFICO DOMINO,
DN. IOHANNI FRIDERICO
Comiti in Hardeck, Glotz, & in Machlandia,
Baroni de Statemberg, Domino in Kreyzing,
Hereditario Pincernæ Archiducatus Au-
striae, & Dapifero in Styria, Cunsta-
dij, Domino suo clemen-
tissimo, S.

VM CONFECTIS IN
munere Scholastico annis
duodecim et amplius, spon-
te mea functione laboriosa
Francoftenij me abdicaf-
sem, eaque de caussa Vuitebergam ve-
nisssem, vt studio Theologico me dar-
rem, & quicquid mihi reliquum esset
ætatis, id in ministerio Ecclesiastico cō-
sumerem: Præter opinionem accidit,
vt denuò mitterer ad scholę Northusa-
næ gubernationē, quam nunc annum
alterum sustineo, factumq; est, vt iuxta
tritum prouerbio versiculum, Incides-
rim in Scyllam cupiens vitare Charyb-

A 2 din.

din. Verè enim *κατὰ τὸν γὰρ φύσιν εἰς τὸ*
καὶ εὐερέσθαι. Nam etsi & locus & ho-
 mines placent: tamen, quia & pertor-
 sum est scholasticarum molestiarum,
 & hoc seculo effrenis est in iuuentute
 morum dissolutio, dici vix potest,
 quàm mihi hæc gubernatio oneri sit,
 & quàm ab illa liberari sæpe optaue-
 rim. Interim tamen, dum me & Deus
 hoc officio fungi vult, & viri boni, qui
 mihi optimè volunt, ad manendum
 hortantur: ego, quæ officij mei sunt, ea,
 qua debco, fide, exequor, & ijs horis,
 quæ mihi à prælectionibus publicis &
 gubernatione relinquuntur vacuæ, lin-
 guam Ebræam exerceo, & ad sacra-
 rum literarum studium me preparo. Id
 cum animaduersum esset, petiuerunt
 à me, imò suo iure mihi iniunxerunt
 clarissimi quidam & doctissimi viri,
 omnibus officijs colendi, vt Cateche-
 sin Lutheri minorem cum explicatio-
 nibus succinctis Ebreo sermone inter-
 pretarer. Cui labori etsi me imparem
 intelligebam, dum meo me modulo ac
 pede

pede metiebar : tamen , quia illorum
 auctoritatem defugere neque volebam,
 neq; fas esse putabam, accessi ad opus,
 magis audacter quàm peritè, meo me
 consolatus Symbolo $\alpha\psi\chi\epsilon\sigma\iota\ \kappa\alpha\iota\ \phi\iota\lambda\acute{o}\nu\gamma\iota\upsilon\upsilon\iota$. Impulit
 præterea consideratio utilitatis, quæ ad
 studiosam iuventutem reditura vide-
 batur, quod fastidium Catechetici li-
 belli iam antè visi & lecti (sumus enim
 natura omnes *ἀψιχεσι καὶ φιλόνηνοι*)
 lenitura esset nouitate interpretationis,
 & linguam sacram exercendi occasio-
 ne. Eandemque ob causam addidi
 Græcam versionem doctissimi viri &
 amici mei Dñ. Iohannis Mylij, Latinæ
 quidem Catecheseos versionis respons-
 dentem antea editam, nunc verò ad
 Germanici textus à Luthero confecti
 similitudinem ac imitationem recogni-
 tam & accommodatam. Quod si cui
 quædam à me non satis commodè ex-
 pressa videbuntur, eum ego oratū vo-
 lo, vt vel ipse suam versionem melio-
 rem nobiscum communicare, vel alijs
 doctis, vt hoc faciant, autor esse velit.

A 3 Quod

Quod si factum fuerit, laboris me & operæ meæ poenitebit. Interea verò has meas primitias edo, quas si studiose iuuentuti gratas esse intellexero, etiam Euangeliorum anniuersariorum versionem Ebræam, quam nunc in manibus habeo, paulò post (si mihi vitam concesserit Deus) edam. Tuæ verò Celsitudini, illustris & generose Domine Comes, has lucubratiunculas dedico: tum vt grati animi memoriam ergo Celsitudinem Tuam declarem, à qua tot & tanta accepi beneficia, vt ne numerari quidem aut verbis exprimi, multò minus re ipsa compensari possint: tum quòd Celsitudinem tuam sinceræ doctrinæ Euangelij cupidissimam cognoui, quæ hunc ipsum Lutheri Catechismum Bohemico sermone reddi curauit (id quod superioribus annis, cum apud C. T. essem, coràm vidi) vt hac ratione noticia eius etiam inter Celsitudinis tuæ subditos propagetur. Quorum aliqui cum natione sint Iudæi, si non Cunstadij, at
Letos

Letouicij certè, poterūt ij, si non erunt
 primæuæ suæ linguæ prorsus ignari,
 hanc versionem meam cum Bohemis
 ca conferre. Celsitudinem tuam verò
 supplex oro, vt & ex his lucubrationis
 bus meam in officij munere ac pietatis
 studio diligentiam intelligat, & ex hac
 dedicatione animum meum beneficio
 rum non immemorem cognoscat, &
 me meosq; deinceps veteri liberalitate
 ac clementia complecti nunquam de-
 sinat. Quod superest, Celsitudinem
 tuam cum generosa coniuge & vni-
 uersa illustri familia Deo opt. max. me-
 is & meorum precibus commendo, et
 diutissimè superstitem esse & valere
 opto: Amen. Northusæ ex Museo
 meo, festo die Paschæ, anno à macta-
 tione agni immaculati, qui est Christus,
 M. D. XXXVIII. qui natiuitatis est
 M. D. LXXII.

Illust. Celsitud. tuæ
 submisit deditis:

Iohannes Claius scholæ
 Northusanae Moderator.

A 4 Die

Die Zehen
Gebot / wie sie
ein Hausvater sei-
nem Gesinde ein-
feltiglich fürhal-
ten sol.

Das erste Ge-
bot.

Du solt nicht
andere Götter
haben.

Was ist das?
Antwort.

Wir sollen Gott
vber alle ding für-
chten / lieben vnd
vertrawen.

Das ander Ge-
bot.

Du solt den
Namen deines
Gottes nicht
misbrauchen.

Was

Q V O P A-
C T O P Æ D A-
gogi suos pueros
Decem præcepta
simplicissime doz-
cere debeant.

P R I M V M
Præceptum:

Non habebis

Deos alienos.

Quid hoc sibi vult?
Responsio.

Debemus Deū
supra omnia time-
re, diligere & illi
confidere.

S E C V N D V M
Præceptum:

*Non assumes
nomen Domini
Dei tui in va-
num.*

Quid

ΟΔΕΚΑ
ΛΟΓΟΣ †

עֲשֵׂרֵת

καθάως αὐτὸν οἰκο-
δεασότης τοῖς οἰκεί-
οις αὐτοῦ ἀπαλάσσειται
πρωτογένου ὀφείλει.

ΕΝΤΟΛΗ Η

πρώτη †

Ὅτι ἔσονται σοι θεοὶ
ἕτεροι.

τί τοῦτό ἐστι;

ἀπόκρισις.

ὀφείλουμεν τὸν
θεὸν παρὰ πάντα
ἀγ. φόβος τε καὶ ἀ-
γάπης ἔχειν, καὶ πρῶ-
τοι γενεῖ αὐτῷ.

ΕΝΤΟΛΗ Η

δευτέρα †

οὐ λήψῃ τὸ ὄνο-
μα ἡ̄ θεῶ σου ἄπι-
ματάω.

הַדְּבָרִים כַּאֲשֶׁר

יְלַמְדֶם הַבַּעַל

בְּיַד אֶת-בֵּיתוֹ

כִּפְתִּי :

הַמִּצְוָה הַרְאשׁוֹנָה:

לֹא יִהְיֶה לְךָ

אֱלֹהִים אֲחֵרִים :

מִן זֶה הוּא :

מַעֲנֶה :

נִירָא וְנֶאֱהָב אֱלֹהִים מִכָּל-
דְּבָר וְנִבְטַח בּוֹ :

הַמִּצְוָה הַשְּׁנִיָּה:

לֹא תִשָּׂא אֶת-
שֵׁם-יְהוָה אֱלֹהֶיךָ

לְשׁוֹן :

מֵה

τί

מה

Was ist das?

Antwort.

Wir sollen Gott fürchtē vnd lieben/ das wir bey seinem Namen nicht fluchen/ schwerē / zerbren / liegen oder eriegen / Sondern denselbigen in allen nöten anrufen / beten / loben vnd dancken.

Das dritte Gebot.

Du solt den Feirtag Heiligen.

Was ist das?

Antwort.

Wir sollen Gott fürchtē vnd lieben/
das

Quid hoc sibi vult?

Responsio.

Debemus Deū timere & diligere, vt ne per nomen eius maledicamus, iuremus, incantemus, mentiamur, aut dolis fallamus: sed in omni necessitate illud inuocemus, adoremus & cum gratiarum actione laudemus.

TERTIVM
Præceptum:

Memento, vt diem Sabbati sanctifices.

Quid hoc sibi vult?

Responsio.

Debemus Deū timere & diligere,
ne

τί τοῦτο ἐστὶ;
ἀπόκρισις.

Ὁφείλομεν τὸν θε-
ὸν διὰ φόβου καὶ ἀ-
γάπης ἔχειν, ἵνα μὴ
ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ
καταρώμεθα, ὀμώ-
μεν, γοητεύωμεν,
ψευδόμεθα ἢ ἐξα-
πατάωμεν; Ἄλλα τοῦ-
το ἐν πᾶσι δεινοῖς ἴπτι-
καλώμεν, πρῶτον
καὶ ἴπτιανώμεν
καὶ εὐχαρισῶμεν.

ΕΝΤΟΛΗ' Η'
τρίτη;

μνήσθητι τὴν ἡμέ-
ραν τῶν σαββάτων
ἀγιάζειν;

τί τοῦτο ἐστὶ;
ἀπόκρισις.

Ὁφείλομεν τὸν
θεὸν διὰ φόβου
καὶ ἀγάπης ἔχειν,
ἵνα

מָה זֶה הוּא;
מֵעֲנֶה:

נִירָא וְנֶאֱהָב אֱלֹהִים
לְמַעַן לֹא בְשֵׁמוֹ
נִאֲלָהוּ נִשְׁבַּע
נִשְׁקַר אִו נִבְגַּד:
כִּי אִם בְּכָל-צָרָה
נִקְרָאנוּ וְנִשְׁתַּחֲוֶה
לוֹ נִהְלֵלנוּ וְנִ-
וְנִזְכֹּרנוּ:

הַמִּצְוָה הַשְּׁלִישִׁית:

זְכוֹר אֶת-יוֹם
הַשַּׁבָּת לְקֹדְשׁוֹ:

מָה זֶה הוּא;
מֵעֲנֶה:

נִירָא וְנֶאֱהָב אֱלֹהִים
לְמַעַן

das wir die Pre-
dige vñ sein Wort
nicht verachten /
Sondern dasselbi-
ge Heilig halten /
gerne hören vnd
lernen.

Das vierde
Gebot.

Du solt dei-
nen Vater vnd
deine Mutter
ehren / auff das
dir's wol gehe
vnd lange lebest
auff Erden.

Was ist das?

Antwort.

Wir sollen Gott
fürchten vñ lieben /
das wir vnser El-
tern vnd Herrn
nicht verachten /
noch erzürnē / Son-
dern

ne diuinos sermo-
nes eius verbum
contemnamus :
Sed vt sanctum
reputemus, liben-
ter audiamus &
discamus.

QVARTVM
Præceptum:

*Honora pa-
trem tuum & ma-
trem tuam, vt sis
longæuus super
terram.*

Quid hoc sibi vult?
Responsio.

Debemus Deū
timere & diligere,
ne parētes et domi-
nos nostros contē-
namus, necq; ad irā
cōmoueamus: Sed
hono-

ἵνα τὸ κηρύγματ
καὶ τὸ λόγου αὐτῶ μὴ
ὀλιγωρῶμεν : ἀλλὰ
ἅγιον ἔχωμεν, ἀσ-
μαρτύως ἀκέρωτον καὶ
μακροθυμῶμεν.

ἐπιτολή ἡ τετάρτη.

τίμα τὸν πατέ-
ρα σου, καὶ τὴν μη-
τέρα σου, ἵνα εὖ σοι
ᾔρηται, καὶ ἵνα μα-
κροχρόνῃς. ἡ γὰρ πρώτη
τῆς γῆς.

τί τὸ τὸ ἐστὶ :

ἀπὸ κερσις.

ὀφείλομεν τὸ θεὸν
φοβεῖσθαι καὶ ἀγα-
πᾶν, ἵνα εὖ σοι γενῆ
καὶ μακροχρόνῃς ἡμῶν μὴ
ἀπιμάζωμεν, μὴ τε
παροργίζωμεν. Ἀλλὰ
ἀπὸ

למען לא נבֹרָה
אֶת-קְרִיאָךְ ו
נִדְבָרוּ : כִּי אִם
נִקְדָּשׁוּ וּבִנְדָבָה
נִשְׁמַע וְנִלְמַדְנוּ :

המצוה הרביעית :

כבוד אֶת-אָבִיךָ
וְאֶת-אִמְךָ לְמַעַן
יֵיטֵב לָךְ וְלִמְעַן
יִאָרְיִכֶךָ יְמֶיךָ עַל-
הָאָרֶץ :

מה זרה הוּלָה :
מֵעֵנְךָ :

נִירָה וְנֶאֱהָב אֱלֹהִים לְמַעַן
לֹא אֶת-אֲבוֹתֵינוּ וְאֶת-
אֲבוֹרֵינוּ נִבְזֶה וְלֹא
נִכְעִיסֵם : כִּי אִם
נִכְבָּ

deru sie in ehre hal-
ten / inen dienen / ge-
horchen / lieb vnd
werd haben.

Das fünffte
Gebot.

Du solt nicht
tödtten.

Was ist das?
Antwort.

Wir sollen Gott
fürchten vñ lieben /
das wir vnserm
Neheste an seinen
Leibe keinen scha-
den noch leid thun:
Sondern im helf-
fen vnd fördern in
allen Leibes nöten.

Das sechste
Gebot.

Du solt nicht
Ehebrechen.

Was

honore afficiamus,
more geramus, illis
seruiamus, amore
eos prosequamur
& magnificiamus.

QVINTVM

Præceptum:

Non occides.

Quid hoc sibi vult?
Responſio.

Debemus Deū
timere & diligere,
ne vitæ proximi
nostri incommo-
demus, aut ægrè fa-
ciamus: Sed illum
adiuuemus & pro-
moueamus in o-
mnibus vitæ ne-
cessitatibus.

SEXTVM

Præceptum:

Non Mæcha-

beris.

Quid

Διὰ τιμῆς ἔχωμεν,
θεραπεύωμεν, πείθαρχώμεν, ἐργαζώμεν καὶ
γεραίρωμεν.

נְכַבְדֵם וְנַעֲבֹדֵם
נִצְּוִין נְאֻהָב וְנִגְדֵר
וְנִגְדִילֵהָ :

ἐντολὴ ἢ πέμπτη :
οὐ φονεύσεις.

הַמְצִוָה הַחֲמִישִׁית :
לֹא תִרְצַח :

τί τοῦτό ἐστι ;
ἀπόκρισις.

מָה זֶה הוּא :
מַעֲנֶה :

ὀφείλομεν τὸ θε-
ὸν φοβεῖσθαι ἢ ἀγα-
πᾶν, ἵνα τὰ τοῦ σώμα-
τός ἡμῶν μήτε λύ-
μῳ μήτε λύπῳ ἐπά-
γωμεν : ἀλλὰ βοή-
θῶμεν ἑὸν ὀφελῶμεν
ἐν πᾶσι πρὸς τὸ βίον
ἀναγκασίους.

נִירָא וְנֻאָהָב אֵל
אֱלֹהִים לְמַעַן לֹא
נִשְׁחִירַת וְנִוְגְרָה
רַעְנוּ בְּגוֹיְתוֹ : כִּי
אִם נַעֲזֹר-לוֹ ו
וְנִוְעִילְנוּ בְּכָל-
צָרָה חַיִּיו :

Ἐντολὴ ἢ
ἕκτη :

הַמְצִוָה הַשְּׁשִׁית :

οὐ μοιχεύσεις.

לֹא תִנְאֻף :
מָה

Was ist das?

Antwort.

Wir sollen Gott fürchten vnd liebē / das wir keusch vnd züchtig leben / in Worten vnd Wercken / vnd ein jglicher sein Gemahl lieben vnd ehren.

Das siebende Gebot.

Du solt nicht stelen.

Was ist das?

Antwort.

Wir sollen Gott fürchtē vnd lieben / das wir vnsers Nehesten gelt oder Gut nicht nemen / noch mit falscher wahr oder handel an vns bringen / Sondern im sein Gut

Quid hoc sibi vult?

Responsio.

Debemus Deū timere & diligere, vt castē & pudicē viuamus in verbis ac operibus, & vnusquisque suam coniugem amet et honoret.

SEPTIMUM

Præceptum:

Non furtum facies.

Quid hoc sibi vult?

Responsio.

Debemus Deū timere & diligere, ne proximo suam pecuniam aut bona sua auferamus, neq; falsis mercibus aut impostura ad nos pertrahamus; Sed demus ope

τί τούτο ἐστὶ;

ἀποκρίσις.

Ὁφείλομεν τὸν Θεὸν φοβεῖσθαι καὶ ἀγαπᾶν, ἵνα ἀγνώως καὶ σεμνῶς διδάγωμεν ἐν τε ταῖς λόγοις καὶ τοῖς ἔργοις, καὶ σύγχαμον αὐτοῦ ἕκαστος ἐργεῖν καὶ διὰ τιμῆς ἁγῆ.

ΕΝΤΟΛΗ Η

ἑβδόμη:

οὐ κλέψεις.

τί τούτ' ἐστὶ;

ἀποκρίσις.

Ὁφείλομεν τὸν Θεὸν φοβεῖσθαι καὶ ἀγαπᾶν, ἵνα τὰ τοῦ πλοῦσιον χεῖματα ἢ τὰ κτήματα μήτε ἀφαρῶμεν, μήτε ἀδοκίμοις ἐμπολαῖς ἢ παραγοματείαις εἰς ἡμᾶς πεποιθῶμεν: Ἄλλα πρὸς

מָה זֶה הוּא :

מַעֲנֶה :

נִירָא וְנֶאֱהָב א

אֱלֹהִים לְמַעַן נח

נְחִיָּה תְּמִימִים

וְצַנוּעִים בְּדַבָּרִים

וּבְמַעֲשָׂיִם וְכָר

אִישׁ אֶת אִשְׁתּוֹ ו

יֶאֱהָב וַיְהַדֵּר :

הַמְצָנָה הַשְּׂבִיעִית :

לֹא תִגְנוֹב :

מָה זֶה הוּא :

מַעֲנֶה :

נִירָא וְנֶאֱהָב א

אֱלֹהִים לְמַעַן ה

הַכֶּסֶף הִרְעֵנוּ וּר

וּרְכָשׁוֹ לֹא נִגְזֹר

וְלֹא בְּרִכְלֹתָ אִו

בְּסַחַר חָמֶס נַעֲשֶׂק

אֱלֹהֵינוּ : כִּי אִם

B

הוֹנִיו

Gut vnd Narung
helffen bessern vnd
behüten.

Das achte
Gebot.

Du solt nicht
falsch Zeugnis
reden wider dei-
nen Nehesten.

Was ist das?

Antwort.

Wir sollen Gott
fürchtē vnd lieben/
das wir vnsern Ne-
hesten nicht felsch-
lich beliegen / ver-
rathen / affterre-
den / oder bösen
leumund machen:
Sondern sollen in
entschuldigen / vnd
gutes von im re-
den / vnd alles zum
besten feren.

Das

operam, vt illius o-
pes conseruentur,
& eius conditio
melior reddatur.

OCTAVVM

Præceptum:

*Non loqueris
contra proximum
tuum falsum testi-
monium.*

Quid hoc sibi vult?

Responsio.

Debemus Deū
timere & diligere,
ne proximum fal-
sis mendacijs in-
uoluamus, proda-
mus, traducamus
aut infamia aliqua
afficiamus: Sed il-
lum excusemus, al-
iquid boni de eo
loquamur, omnia
in meliorē partem
interpretantes.

Nonum

πρὸς τὰ τὰ ὑπάρχον-
τα καὶ τὸν βίον αὐ-
τῶν ἀυξάνει καὶ δια-
τηρεῖ αὐτοὺς ἀσφαλῶς.

ἐντολὴ ἡ ὀγδόη.

Ὁὐ ψευδομαρτυ-
ρήσεις καὶ ἄλλοσιον
μαρτυρίαν ψευ-
δοῦ.

τί τοῦτο ἐστίν;

ἀποκρίσεις.

Ὁφείλομεν τὸ θεὸν
ἀγαθὸν φόβου καὶ ἀ-
γάπης ἔχειν, ἵνα τὸν
πῆλιν ἡμῶν μὴ ψευ-
δολογώμεν, πρὸς τοὺς
ἀλλοιούς, ἀδελφούς ἢ
παρὰ τοὺς ἀλλοιούς ἡ
ἀλλὰ αὐτὸν παρακατα-
λέμεν, καὶ εὐφροσύνην
αὐτῷ λαλῶμεν, καὶ
ἅπαντα εἰς τὰ δέξασθαι
ἐπιθυμῶμεν.

ἐντο-

הוֹנִיו וְנִכְסָיו נִרְבּוּ
וְשִׁמְרָנוּ :

הַמַּצּוּה הַשְּׁמִינִית :
לֹא תַעֲנֶה בְּ
בְרִיעַךָ עַד שֶׁ
שָׁקַר :

מָה זֶה הוּא :
מַעֲנָה :

נִירָא וְנֶאֱחָב אֱלֹהִים
לְמַעַן לֹא נַפְיחַ
בְּרִיעֵנוּ וְלֹא נִמְסֶר
אֹתוֹ וְלֹא נִלְשִׁינוּ
בְּסִתְרָא וְלֹא נִבְיֵשׁ
אֶת שְׁמוֹ : כִּי אִם
נִנְקְנוּ וְטוֹבוֹרָתָא
עֲרַבֵר מִמֶּנּוּ וְאֶת-
כָּל דְּבָרָיו לְ
לְטוֹבָה נִשְׁלֵא :

המ 2 B

Das neunde
Gebot.

Du solt nicht
begeren deines
Nehesten haus.

Was ist das?
Antwort.

Wir sollen Gott
fürchten vnd liebē /
das wir vnserm
Nehesten nicht mit
liste nach seinem
Erbe oder Hause
stehen / vnd mit
einem schein des
Rechtes an vns
bringen / Sondern
im dasselbige zu be-
haltē förderlich vñ
dienstlich sein.

Das zehende
Gebot.

Du

NONVM
Præceptum:

*Non concu-
pisces domum pro-
ximi tui.*

Quid hoc sibi vult?
Responsio.

Debemus Deū
timere & diligere,
ne hereditatem vel
domum proximi
dolo malo captes-
mus, & sub specie
recti nostris facul-
tatibus adiungas-
mus: Sed detur
opera sedulo, vt
ista proximo dili-
genter custodiantur.

DECIMUM
Præceptum:

Nec

ΕΝΤΟΛΗ Η
έννάτη:

ὅτι ὑποθημῆσαι
τὴν οἰκίαν τοῦ πλε-
σίον σου.

τί τοῦτο ἐστὶ;
ἀποκρισις:

ὀφείλομεν τὸ θεὸν
φοβεῖσθαι καὶ ἀγα-
πᾶν, ἵνα τὸν πλε-
σίον κληῖθον ἢ τὸν οἰ-
κον μὴ ἐνεδρεύωμεν,
καὶ δικαιοσύνης ἰδιο-
ποιῶμεν: ἀλλὰ πρὸς
τὸ αὐτὸν διατηρεῖν
αὐτὰ ὑπαρτήγω-
μεν καὶ ὑπερηφανώ-
μεν.

ΕΝΤΟΛΗ ΔΕ-
κάτη.

ὅτι

המצוה התשיעית:

לא תחמר בִּירֵךְ
רֵעֶךָ :

מה זה הוֹלֵךְ :
מענה :

נִירָה וְנֶאֱהָב אֱלֹהִים לְמַעַן לֹא אֶת-נַחֲלֹת ו רַעֲנוּ וּבֵיתוֹ בַּע בַּעֲקָבָה נְבוֹעַ וּבְרִיד הַצֶּדֶק לֹא נַעֲשֶׂק אֱלֹהֵינוּ : כִּי אִם נַעֲזֹר-לוֹ לְרֵשֶׁת כָּל-אֱלֹהֵי :

המצוה העשירית:

לא 3 B

Du solt nicht
begeren deines
Nehesten Weib/
Knecht/ Magd/
Biehe/ oder was
sein ist.

Was ist das?

Antwort.

Wir sollen Gott
fürchtē vnd lieben/
das wir vnserm
Nehesten nicht sein
Weib / Gesinde o:
der Biehe abspan:
nen / abdringen o:
der abwendig ma:
chen: Sondern di:
selbigen anhalten /
das sie bleiben vnd
thun/was sie schül:
dig sind.

Was

*Nec desidera
bis uxorem eius,
non seruum, non
ancillam, non bo
uem, non asinum,
nec omnia, quae il
lius sunt.*

Quid hoc sibi vult?

Responsio.

Debemus Deū
timere & diligere,
ne à proximo ux
orem, seruos, an
cillas vel pecudes
suas abalienemus
aut abstrahamus:
Sed illos adhorta
ri oportet, vt ma
neant & suum of
fīcium diligenter
faciant.

Quid

ὅτι Πιτυμήσας
πὺ γυνῶν καὶ πλε-
σίον σε, ἔδ' ἐπὶ πᾶ-
σαι, οὐδ' ἐπὶ παι-
δίσκω, οὐδ' ἐπὶ κτη-
νῶν αὐτῶν, οὐδ' ὅσα
αὐτῶν ἐστὶ.

לא תחמד אשת
רעה ועבדו ונא-
מתו ומקנהו ו
וכל אשר לו :

πὶ τοῦτο ἐστὶ ;
ἀπόκρισις.

מרה זה הולל :
מענה :

ὀφείλομεν ἢ θε-
ὸν φοβεῖσθαι ἢ ἀγα-
πᾶν, ἵνα πὺ πᾶ-
σαι ἡμῶν γυνῶν καὶ
δούλων, ὑπηρέτας
ἢ κτηνῶν μὴ ἀπο-
ζυγῶμεν, ἀποσπῶ-
μεν ἢ ἀλλοτριῶμεν :
ἀλλὰ ἐφισώμεθα
πρὸς τὸ μᾶρην αὐτῶν
καὶ ποιῆν, ὧν πρὸ ὀ-
φελέται ἐστὶν .

נירא ונאהב את
אלהים למען
לא מרענו אר-
אשתו ועבדו וש
ושפחתו וכר-
צאנו נרחיק או
נתיר או נחמס :
כי אם נוהירם
ונעיד בם לשכן
ולעשות עב-
בתם :
בכל משמעתם :
מה

π'

B 4

Was sagt nu
Gott von diesen
Geboten allen?

Antwort.

Er sagt also:

Ich der Herr
dem Gott /
bin ein eueriger
Gott / der vber
die/so mich has-
sen / die Sünde
der Väter heim-
suchet an den
Kindern bis ins
dritte vnd vier-
de Glied. Aber
denē/so mich lie-
ben / vnd meine
Gebot halten /
thue ich wol in
tausent Glied.

Was

Quid autem
summatim dicit
Deus de his Præ-
ceptis omnibus?

Responsio.

Sic dicit, Exod. 20.

Ego sum Domi-
nus Deus tuus,
fortis, zelotes, vi-
sitans iniquitatem
patrum in filios in
tertiam & quar-
tam generationem
eorum, qui ode-
runt me. Et fa-
ciens misericor-
diam in millia his,
qui diligunt me
& custodiunt præ-
cepta mea.

Quid

τί δὲ λέγει θεὸς πρὸς
τέττων τ' ἑντελῶν
πασῶν;

מָה אֹמֵר אֱלֹהִים
מֵאֵלֶיךָ
מִצֹּר :
כִּלְוֹ :

ἀπὸ κρείσσις .

מֵעֲנֶה :

Ὡς δὲ λέγει αὐτὸς :

כִּן אֹמֵר הוּא :

Εγὼ εἰμι κύριος
ὁ θεὸς σα, θεὸς ζη-
λωτῆς, ἀποδιδοῦς
ἀμαρτίας πατέρας
ἐπὶ τέκνα ἐπὶ τρί-
τῳ καὶ τετάρτῳ
γυνεὴν τοῖς μισοῦσί
με: καὶ ποιῶν ἔλεος
εἰς χιλιάδας τοῖς ἀ-
γαπῶσί με, καὶ τοῖς
υἱοῦ λαοσσοῖτα ὡροσ-
τάγματί με.

אֲנֹכִי יְהוָה אֵל
אֱלֹהֶיךָ אֵל קָנָא
פֶּקֶד עֵינַי אֲבֹתַי
עַל בְּנֵיהֶם עַל
שְׂלֵשִׁים וְעַל
לְשׁוֹנָאִי : וְעִשָׂה
חֶסֶד לְאַלְפִים ל
לְאַהֲבָי וְלִשְׁמֵרֵי מ
מִצֻּוֹתַי :

τί

מָה ב 5

Was ist das ?

Quid hoc sibi vult ?

Antwort.

Responsio.

Gott dreyet zu straffen alle / die diese Gebot vbertreten. Darumb sollen wir uns fürchten für seinem zorn / vnd nicht wider solche Gebot thun. Er verheisset aber gnade vnd alles guts allen / die solche Gebot halten. Darumb sollen wir in auch lieben vnd vertrauen / vnd gerne thun nach seinen Geboten.

Deus minatur poenam omnibus, qui ista præcepta transgrediuntur. Debemus itaque expauescere, & timere iram Dei, & nihil contra huiusmodi præcepta facere. Rursus promittit etiam suam gratiam & omnia bona omnibus, qui mandata eius obseruant. Merito igitur debemus nos Deum diligere, & illi confidere, et iuxta mandata eius omnem nostram vitam sedulo ac diligenter instituere.

Der

Quo

τί τοῦτο ἐστί;

מה זה הווי :

ἀποκρίσεις.

מענה :

Ἀπελῆ ὁ θεὸς τιμωρήσας πάντας αὐτάς ἐντολάς ταύτας ὑπερβάλλοντας. Ὁφείλομεν ἔν δὲ τῆς ὀργῆς αὐτῆς δεδιέναι, καὶ κατὰ τῶν ἐντολῶν μὴ ποιῆν. Ἐπαγγελίᾳ δὲ χάριν καὶ ἀγαθὰ πάντα πᾶσι τοῖς τὰς ἐντολάς ἐκείνας διατηροῦσιν. Ὁφείλομεν ἔν καὶ ἀγαπᾶν αὐτὸν καὶ πεποιθῆναι αὐτῷ, καὶ κατὰ τὰς ἐντολάς αὐτῆς ἐθελουσίως ποιῆν.

זועם אלהים ל
לענוש כל
מרים אר
מצורת אלה :
על כן ניר
מחמתו ול
נחטא בחקיו :
ומעיר הווי לר
לרחם ולהיטיב
לכל שמרי פ
פקודיו : ע
כן נאהב אותו
ונבטח בו ונדבי
לבותינו נעשה
כמצותיו :

ΣΥΜ-

אמה

Der Glau-
be/wie ein Haus
vater denselbigen
seine gesunde auff
einfeltigst für-
halten sol.

Der erste Ar-
tikel von der
Schöpfung.

Ich glaube an
Gott den Va-
ter allmechtigē /
Schöpffer Hi-
mels vnd der
Erden.

Was ist das?
Antwort.

Ich glaube / das
mich Gott geschaf-
fen hat sampt al-
len Creaturē / Mir
Leib

QVO PA-
CTO PÆDA-
gogi suos pueros
Symbolum Apo-
stolicum simpli-
cissime docere
debeant.

ARTICV-
lus primus de
Creatione.

Credo in De-
um Patrem o-
mnipotentem, crea-
torem cæli & ter-
ræ.

Quid hoc sibi vult?
Responsio.

Credo, quod
Deus creauit me,
vnâ cum omnibus
creaturis; Quod
cor

ΣΥΜΒΟΛΟΝ

ΤΟ Ἀποστολικόν :

καθώς αὐτὸ οἰκοδεσποτικῆς πίστεως οἰκείοις αὐτῶν ἀπολάσσειται περὶ τὴν ἀνάγκη.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ περὶ τῆς πίστεως.

Πιστεύω εἰς θεόν πατέρα παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς.

τί τοῦτο ἐστὶ ἀπόκρισις :

Πιστεύω, τὸν θεόν ἐμὲ συνῶν πάνσι κτίσμασι κακτικέναι, καὶ δεδω-

האמונת המש
חמשיחיים כאשר
ילמד אותה הב
הבער בירת א
את ביתו לפ
לפתי :

החלק הראשון
על בריאה :

אני מאמין באל
באלהים האב
שדי הבורא ה
השמים והא
הארץ :

מך זה הול
מענה :

אני מאמין כי ה
בראני אלהים י
יהו עם קהל
הבראים ולי א
את

Leib vnd Seele/
 Augen / Ohren/
 vnd alle glieder /
 Vernunfft vnd
 alle Sinne gege-
 ben hat / vnd noch
 erhelt: Dazu Klei-
 der vnd Schuch /
 essen vnd trincken/
 Haus vnd Hoff/
 Weib vnd Kind /
 Acker / Viehe vnd
 alle Güter / mit al-
 ler notdurfft vnd
 narung des Leibes
 vnd Lebens reich-
 lich vñ teglich ver-
 sorget / Wider alle
 fehrlichkeit beschir-
 met / vnd fur allem
 vbel behütet vnd
 bewaret: Vnd das
 alles aus lauter
 Väterlicher Götze-
 licher Güte vnd
 Barmherzigkeit /
 on al

corpus & ani-
 mam, oculos, aus-
 res & omnia mem-
 bra, rationem &
 omnes sensus mi-
 hi dedit, & adhuc
 sustentat: Adhæc
 quòd vestes &
 calceos, cibum ac
 potum, domum,
 vxorem, liberos,
 agros, iumenta,
 & omnia bona,
 cum omnibus via-
 tæ necessarijs co-
 piose & quotidie
 largitur: Me con-
 tra omnia periculis
 protegit, & ab
 omnibus malis li-
 berat & custodit:
 Et hæc omnia ex
 mera sua paterna
 & diuina bonita-
 te & misericordia,
 sine

δεδωκέναι μοι τὸ τοῦ
 σώματός τε καὶ τῆς ψυ-
 χῆς, τὰς τε ὀφθαλ-
 μούς, τὰ ὦτα ἔτι πάντα
 μέλη, τὸν τε λόγον καὶ
 πάσας ἀποδείξεις: καὶ
 ταῦτα ἐπι διαφυλάτ-
 τειν αὐτὸν: καὶ χωρηγεῖν
 περὶ ἐπι καὶ θεοσέλι
 πλοσίως ἰμάτιά τε καὶ
 ὑποδήματα, βρώσιν
 καὶ πόσιν, οἶκον καὶ χώ-
 ρον, γυναικα ἔτι τέκνα,
 ἄγρον, κτηνὴ καὶ
 ὑπάρχοντα πάντα,
 ζῶν πάντων ἀναγκαίοις
 τε ἔτι διατροφῇ ἔτι σώ-
 ματὸς καὶ βίης, καὶ
 πεισκέπαζεν ἐμὲ κα-
 τὰ κινδύων πάντων,
 καὶ ἀπὸ δεινῶν ἀπάν-
 των διασώζεν ἔτι δια-
 τηρεῖν: καὶ ταῦτα πάντα
 ἐκ μόνης πατρικῆς καὶ
 θείας ἀγαθωσύνης
 καὶ ἐλεημοσύνης,
 αὐτῷ

אֶת-גּוּף וְנַפְשׁ
 עֵינַיִם וְאָזְנוֹיִם ו
 וְכָל-נִתְחִיִּים
 וְכָל-
 חוּשֵׁיִם נָתַן ו
 וְעוֹד סוֹמֵךְ: וְגַם
 שְׁמַלְוֹת וְנַעֲלֵי
 וְנַעֲלֹת אֲכָלִי
 וּמִשְׁתָּה בַּיִת וּח
 וְחֵצֵר אֲשֶׁרֶת וּב
 וּבָנִים שְׂדֵה ו
 וּמִקְנֵה וְכָל-הוֹן
 עִם כָּל-צָרָה
 לְגוֹף וְחַיִּים בְּשִׁבְה
 יוֹם יוֹם לִי ה
 חוֹנֵן: וּמִכָּל-נֶזֶק
 חוֹנֵן וּמִכָּל-רָעָה
 נוֹצֵר וְשׁוֹמֵר אוֹתִי:
 וְכָל, אֱלֹהִים חַנּוּם
 מְרוֹב רַחֲמָיו וְחַס
 וְחֲסָדָיו קָאֵב וְאֵל
 בְּלוֹ

on alle mein verdienst vnd wirdigkeit. Des alles ich im zu danken vnd zu loben / vnd dafür zu dienen vnd gehorsam zu sein schuldig bin. Das ist gewislich war.

Der ander Artikel von der Erlösung.

Wid an Ihesum Christum seinen einzigen Son vnsern Herrn / der empfangen ist von dem heiligen Geiste / geboren von der Jungfrawe Maria / gelitten vnter Pontio Pilato / gecreuzigt /

sine vllis meis meritis aut vlla dignitate: Pro quibus omnibus illi gratias agere, pleno ore laudem tribuere, inservire, obsequi merito debeo.

Hoc certissimè verum est.

AR T I C V
lus secundus de Redemtionem.

ET in I E S V M
C H R I S T V M
Filium eius vnicum Dominum nostrum, Qui conceptus est de Spiritu Sancto, natus ex Maria virgine, Passus sub Pontio Pilato, crucifixus,

mor=

αὐτῶν ἐμῶν ὁποίων ἐν
ἔργοις ἔξις. Ἀνθ'
ῶν μὲν πάντων χά-
ειν ἔχον αὐτῶ καὶ ἐ-
παυεῖν καὶ λατρεύειν
ἢ πρὸς ἀρχαῖς ἐφ' ἡμέ-
της εἰμί, καὶ ταῦτα ὅτι
πιστώτατα ἕως ἔχον.

בְּלִי זְכוּתִי וּבְלִי
יִקְרִי : אֲשֶׁר ת
תְּחַתִּיהֶם אֲנִי ח
חֹב לְהוֹדוֹת לוֹ
וּלְהַלְלֵהוּ וּלְעַב-
דּוֹ וּלְהַאֲזִין א
אֱלֹהֵי : נֶאֱמַן מ
מֵאֵמֶר הַיּוֹר :

ΜΕΡΟΣ Τὸ ΔΕΥ-
ΤΕΡΟΝ ΠΕΡΙ τῆς ΔΥΟ-
ΛΥΤΡΩΣΕΩΣ.

הַחֶלֶק הַשֵּׁנִי עַל-
פְּרוּר :

καὶ εἰς Ἰησοῦν Χρι-
στὸν υἱὸν αὐτῆς μονογενῆ,
κύριον ἡμῶν: συλλη-
φθέντα ἐκ πνεύμα-
τος ἁγίου, τεχθέν-
τα ἐκ Μαρίας τῆς
παρθένου: παθόντα
ὑπὸ Ποντίου Πιλά-
του, σταυρωθέντα,
καὶ

וּבִישׁוּעַ מְשִׁיחַ ב
כְּנוּ יָחִיד אֲדֹנָינוּ :
אֲשֶׁר הָרָה מֵר
מֵרוּחַ הַקֹּדֶשׁ וּנ
וּנְוֹלָד מִמָּרִים
הָעֵלְמוֹת : וְסָבַל
תַּחַת פּוֹנְטִיוֹס פ
פּוֹלְטוֹס נֶצְלַב מ
מֵר

gestorben / vnd
begraben / nider-
gefahren zur Hel-
len / am dritten
tage auffestan-
den von dē Tod-
ten / auffgefahren
gen Himmel / si-
hend zu der rech-
ten Gottes des
allmechtigē Va-
ters / von danen
er komen wird /
zu richten die Le-
bendigen vñ die
Todten.

*mortuus & sepul-
tus, descendit ad
inferna, tertia
die resurrexit à
mortuis, ascendit
ad caelos, sedet ad
dexteram DEI
Patris omnipoten-
tis, Inde venturus
est iudicare viuos
& mortuos.*

Was ist das?

Antwort.

Ich glaube / das
Ihesus Christus
war

Quid hoc sibi vult?

Responsio.

Credo, quòd
IESVS Christus
verus

θαινόντα & ταφέντα :
κατελθόντα εις ἄδρα,
τῆ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀνα-
στάντα ἐκ νεκρῶν: ἀν-
ελθόντα εις οὐρανὸς,
καθιζόμενον ἐν δεξιᾷ
τοῦ πατρὸς παντο-
κράτορος: ὃθεν μέλ-
λει ἔρχεσθαι κερῖναι
ζῶντας καὶ νεκρούς.

מֵת וְנִקְבֵּר : וַיֵּרֶד
אֶל-אֲדָמָה
וּבְיוֹם הַשְּׁלִישִׁי
קָם מֵאֶרֶץ-
הַמְּתוּיִם : וַעֲלֶה
אֶל-שָׁמַיִם ו
יָיֹושֶׁב לְיְמִין אֱלֹהִים
הַאֲבִי שְׂדֵי : וּמִשָּׁם
יָבוֹא לְשַׁפֵּט א
אֶת-חַיִּים ו
וְאֶת-מֵתִים :

τί τοῦτό ἐστι :

λόγοις.

Πιστεύω, τὸν Η-
ΣΟΥΝ ΧΡΙΣΤΟΝ
τὸν

מֵת זֶה הוּא :

מַעֲנֶה :

אֲנִי מֵאֲמִין כִּי י
יֵשׁוּעַ מְשִׁיחַ נֵא
נֵא 2
נֵא

warhafftiger Gott
 vom Vater in ewig-
 keit geboren /
 vnd auch warhafft-
 tiger Mensch von
 der Jungfrauen
 Maria geborn / sey
 mein HERR / der
 mich verlornen vñ
 verdampften Men-
 schen erlöset hat / er-
 worben / vñ gewon-
 nen von allen sün-
 den / vom Tod / vnd
 von der gewalt des
 Teufels / nicht mit
 Golt oder Silber /
 Sondern mit sei-
 nem heiligē thewrē
 Blut / vnd mit sei-
 nem vnschuldigen
 leiden vnd sterben /
 Auff das ich sein ei-
 gen sey / vnd in sei-
 nē Reich vnter im
 lebe / vñ im diene in
 ewig

verus Deus à Pa-
 tre ante saecula ge-
 nitus, idemq; ve-
 rus homo natus
 ex Maria virgine,
 fit meus Do-
 minus, qui me
 perditum & dam-
 natum hominem
 redemit, & ab om-
 nibus peccatis,
 à morte, à pote-
 state Satanae libe-
 rauit, non quibus-
 dem auro & ar-
 gento, Sed suo
 sancto ac precioso
 sanguine, suaque
 immerita passio-
 ne & morte: Vt
 ego essem proprie
 suus, & in suo
 regno sub ipso vi-
 uerem, ac libera-
 liter seruirem, in
 per-

τὸν ἀληθῆ θεὸν ἐκ
 πατρὸς παρὰ πάντων
 αἰώνων γεννηθέντα, ἔ
 τ' ἀληθῆ ἄμφω ἀνδρω
 πον ἐκ τῆς Μαρίας
 τῆς ἀειπαρθένου ἐν
 τῷ αἰῶνι τεχθέντα,
 κύριον ἐμοῦ εἶναι, ὃς
 ἐμὲ ἀπελωλότα καὶ
 κατεγνωσμένον ἀν
 δρωπον ἀτελύτρω
 σε, καὶ ἐξέρυσά με ἀπὸ
 πασῶν ἁμαρτιῶν,
 ἀπὸ θανάτου καὶ
 ἀπὸ τῆς τυραννίδος
 τοῦ διαβόλου, ἧ μὲν
 χρυσίῳ ἢ ἀργυρίῳ,
 ἀλλὰ ἀγίῳ καὶ τιμίῳ
 ἅματι αὐτοῦ ἔαιμα
 τῶν παθῆματι ἧδε θά
 νατω αὐτοῦ: ἵνα αὐτὸς
 ἰδοῖ ἡμῶν ἐγὼ, ἔ
 ἐν τῇ αὐτοῦ βασιλείᾳ
 ὑπὸ αὐτὸν ἀνάγω, ἔ
 αὐτῷ δεξιῶν ἐν αἰ
 δίῳ

נֶאֱמַן אֱלֹהִים
 מֵעוֹלָם נוֹלָד וְגַם
 נֶאֱמַן אָנוּשׁ מֵע
 מֵעוֹלָמָה מְרִים
 נוֹלָד אֲדָנִי הוּא
 אֲשֶׁר אֹתִי בֶן א
 אֲבִדוֹן וְעַנְשׁ וְנ
 פָּדוּהוּ וּמְכָל
 חַטָּאוֹת מִמּוֹרֹת
 וּמִיַּד הַשָּׂדֶה הַצִּיּוֹנִי
 אֵין בְּזָהָב אִו ב
 בְּכֶסֶף כִּי אִם
 בְּקָדוֹשׁ וְיָקָר ד
 דָּמוֹ וּבְנֶקִי יִסוּרוּ
 וּמוֹתוֹ לְהַיּוֹתִי סג
 סִגְלָתוֹ וְלַחַיּוֹתִי ב
 בְּמַלְכוּתוֹ תַחֲתָיו
 וְלַעֲבֹדָהּוּ בַצְדָקָה

C 3

ewiger Gerechtig-
keit / vnschuld vnd
seligkeit / gleich wie
er ist auffstanden
vom Tode / lebet
vnd regieret in e-
wigkeit. Das ist ge-
wislich war.

Der dritte Artikel
von der Hei-
ligung.

Ich glaube an
den Heiligen
Geist / eine hei-
lige Christliche
Kirche / die ge-
meine der Heili-
gen / Vergebung
der Sünden /
Auffstehung
des Fleisches /
vnd ein ewiges
Leben / Amen.

Was

perpetua iusticia
& innocentia, per-
inde ac ipse à mor-
te surrexit, viuit &
regnat in æternū.
Hoc certissimè ve-
rum est.

A R T I C V =
lus Tertius de sanz-
ctificatione.

Credo in Spiri-
tum Sanctum,
sanctam Ecclesi-
am Catholicam,
sanctorum com-
munionem, remis-
sionem peccato-
rum, carnis re-
surrectionem, &
vitam æternam:
Amen.

Quid

δία δικαιοσύνη, ἀκα-
κία καὶ εὐδαιμονία,
ὡσεὶ ἡ αὐτὸς ἐκ θα-
νάτου ἀνέστη, ζῆ καὶ
βασιλεύει εἰς αἰῶνας.
καὶ πάντες ὅτι πιστεύου-
σι ἕως ἔχθρα.

ΜΕΡΟΣ ΤΟ
τρίτον
περὶ τοῦ ἁγιασμοῦ.

Πιστεύω εἰς πνεῦ-
μα ἅγιον : ἁγίαν ἐκ-
κλησίαν καθολικὴν,
ἁγίων κοινωνίαν : ἀ-
φεσιν ἁμαρτιῶν : σαρ-
κὸς ἀνάστασιν : καὶ
ζωὴν αἰώνιον : Ἀμήν.

π

בְּצַדִּיקוֹתַי וּבִנְקִיוֹן
וּבְתַשׁוּבָתוֹ לְעוֹלָם
כְּמוֹתָם קָם מִמָּוֶת
חַי וּמוֹלֵךְ לַע-
לְעוֹלָם : נֶאֱמַן
מֵאֵמֶר הַיּוֹם :

הַחֵלֶק הַשְּׁלִישִׁי
עַל-הַקִּדְשׁ :

אֲנִי מֵאֲמִין בְּרוּ
פְּרוּחַ הַקִּדְשׁ : א
אֶת-קְדוֹשׁ קָהֵל
הַכֹּל הַחֲבֵרֶת הַ
הַקְדוֹשִׁים : אֶת-
סֵלִיחַת הַחַטָּאִים :
אֶת-תְּקוּמַת
הַבְּשָׂר : וְאֶת-
חַיֵּי עוֹלָמִים א
אֲמֵן :

מה 4 C

Was ist das?

Antwort.

Ich glaube / das
ich nicht aus ei-
gener Vernunfft
noch krafft an Ihe-
sum Christum mei-
nen HErrn glau-
ben oder zu im ko-
men kan: Sondern
der Heilige Geist
hat mich durchs
Euangelion beruf-
fen / mit seinen Ga-
ben erleuchtet / im
rechtē Glauben ge-
heiliget vnd erhal-
ten: Gleich wie er
die ganze Christen-
heit auff Erden be-
ruffte / samlet / er-
leuchtet / heiliget /
vnd

Quid hoc sibi vult?

Responsio.

Credo me pro-
prijs rationis meæ
viribus IESV
CHRISTO Do-
mino meo fidere
aut ad eum acce-
dere nullo modo
posse: Sed Spi-
ritus Sanctus per
Euangelium me
vocauit, suis donis
illuminauit, re-
cta fide sanctifica-
uit & conserua-
uit: Quemad-
modum solet to-
tam Ecclesiam in
terra vocare, con-
gregare, illumi-
nare, sanctificare,
&

τί τοῦτο ἐστίν;

ἀπόκρισις·

Πιστεύω, ἐμὲ ἐκ
 τοῦ ἐμῶ λόγου ἢ δυ-
 νάμεως εἰς τὸν Ἰησοῦν
 Χριστὸν τὸν κύριον ἐ-
 μου πιστεύειν ἢ πρὸς
 αὐτὸν παραγίνεσθαι
 ἔχοντες οἴοντες εἶναι· ἀλ-
 λά τὸ μὲν πνεῦμα
 ἁγίον ἐμὲ διὰ τοῦ
 εὐαγγελίου καλέσας,
 ταῦτα αὐτοῦ δωρεᾶς
 φωτίσας, ἐν ἰθείᾳ
 πίστει ἀγιάσας καὶ
 διασώσας· καθά-
 ῳς ὅλλω τῇ ἐκκλη-
 σίᾳ ἐν τῇ οἰκουμένη
 καλεῖ, συναθροίζεις,
 φωτίζει, ἀγιάζει,
 καὶ

מה זך הוה :

מענה :

אני מאמין כי
 לא ביד השקר
 אשר לי או ב
 כחתי אובך ל
 להאמין בשוע מ
 משיח אדני או
 לבוא אליו : כי
 אם הרוח הקדש
 בבשורה קראני ו
 ובמתנותיו האירני
 ובישרה אמונה
 הקדישני ושמרני
 כאשר ארת כל
 מקהל קדושים
 על פני כל הארץ
 קורא הוא מאסף
 מאיר מקדוש וב
 וני

C 5

Vnd bey Ihesu Christo erhelt / im rechtē einigē Glauben : In welcher Christenheit er mir vñ allen glaubigen teglich alle Sünde reichlich vergibet / vnd am Jüngsten tage mich vnd alle Todten aufferwecken wird / vnd mir sampt allen Glaubigē in Christo ein ewiges Leben geben wird. Das ist gewislich war.

& in Iesu Christo per rectam vnicam fidem conseruare : In qua Ecclesia mihi & omnibus Christianis omnia peccata quotidie benigne remittit, & nos omnes in extremo die à morte suscitabit, mihi & omnib. in Christum credentibus vitam æternam daturus. Hoc certissimè verum est.

Das

Quo

καὶ τῷ Ἰησοῦ Χριστῷ
 σωέχθ' ἐν μιᾷ ἰθείᾳ
 πίστῃ: Ἐν ἧτινι ἐκκλη-
 σία ἐμοί τε καὶ πᾶσι
 πιστεύουσι καὶ θενάσλω
 πάσας ἀμαρτίας ἀ-
 φθόνως ἀφίησι, καὶ ἐν
 ἑκάτῃ ἡμέρᾳ ἐμε
 καὶ πάντας τεθνεῶ-
 τας ἀπὸ θανάτου
 ἐγερῆι, καὶ ἐμοὶ σὺν
 πᾶσιν εἰς ΧΡΙΣΤΟΝ
 πιστεύουσι ζωὴν αἰώνι-
 ον δώσθ'. καὶ ταῦτα
 ἔπι πιστότατα ἔτως
 ἔχθ'.

ἐσχθ'

ובישרה ויחידה
 אמונה לישוע
 משיח שומר
 אשר מקהר בו
 לכל — השאתי ו
 ולעונות כלה
 מאמינים יום
 יום בעשר סו
 כולם הויל ובא
 ובאחרית העולם
 אותי ואת כלה
 מתים יקים ולי
 יחר עם כלה
 מאמינים במשיח
 את חיי עול
 עולמים יתן:
 נאמן מאמר ה
 הנה:

תפ

Das Vater
Unser / wie ein
 Hausvater das selbige
 seinem Gesinde auff's einfeltig
 gest fürhalten sol.

Vater unser /
 der du bist im
 Himmel.

Was ist das?
 Antwort.

Gott wil damit
 vns locken / das wir
 gleuben sollen / er
 sey vnser rechter
 Vater / vnd wir
 seine rechte kin-
 der / Auff das wir
 getrost vnd mit al-
 ler zuuersicht in bit-
 ten sollen / wie die
 lieben Kinder iren
 lieben Vater.

Die

QVO PA-
CTO PÆDA-
 gogi suos pueros
 orationem Domi-
 nicam simpliciss-
 me docere de-
 beant.

Pater noster, qui
 es in caelis.

Quid hoc sibi vult?
 Responso.

Deus amanter
 nos hac præfatiuncula
 inuitat, vt vere
 credamus, eum
 nostrū verum Pa-
 trem, nosq; eius ve-
 ros filios esse, vt eū
 cōfidētius pleni fi-
 ducia oremus, quē
 admodū videmus
 liberos certa fidus-
 cia aliquid à paren-
 tibus suis rogare.

Prima

ΕΥΧΗ ΚΥ-
ριακή,

καθάως αὐτῶν οἰ-
κοδεσπότης τοῖς οἰκεί-
οις αὐτοῦ ἀπαλξάσθαι
ὡσεὶ γενναί ὀφείλει.

Πάτερ ἡμῶν, ὁ ἐν
τοῖς ἔθρονοις.

τί τοῦτο ἔστι;
ἀπόκρισις †

Ὁ θεὸς ἐπαγγέλι ἡ-
μαῖς τοῖς δεσιν ἐφέλει,
ἵνα πεισώμεθα, αὐτὸν
γνήσιον ἡμῶν πατέ-
ρα, καὶ ἡμαῖς γνησίους
αὐτοῦ παῖδας εἶναι: ἵνα
μὴ θάρσως ἐπιληθ-
φορίας αὐτὸν ἐπι-
καλωμεθα, ὡς οἱ ἀγα-
πητοὶ παῖδες τὸν ἀγα-
πητὸν αὐτῶν πατέ-
ρα.

ἀήτη-

תפלה

הַמְשִׁיחַ

טָאָשֶׁר יִלְמַד
אֶתְּהָ הַבַּעַל בֵּית
אָרְתְּ בֵּיתוֹ ל
לְפָתִי :

אָבִינוּ שְׁבַשְׁמִים :

מַה זֶה הוּא :
מַעֲנֵה :

רוֹצֵה אֱלֹהִים בְּיָד
לְפַתּוֹר אֶתְּנוּ
לְהִאֲמִינֵנוּ כִּי הוּא
אֱמֵנוּ אָבִינוּ ו
וְאִנְחֵנוּ אֱמֵנוּ
בְּנֵינוּ : לְמַעַן לְבַטַח
וּבְאִמוּנָה נִתְפַּלֵּל
אֱלֹהֵי טָאָשֶׁר ה
הַיְדִידִים הַבְּנִים
אֶל-יְדִיד אֲבוֹתָם :
הַמֶּשֶׁ

Die Erste
Bitte.

Geheiliget
werde dein Na-
me.

Was ist das?
Antwort.

Gottes Name
ist zwar an jm selbs
Heilig: Aber wir
bitten in diesem
Gebet / das er bey
uns auch Heilig
werde.

Wie geschieht
das?
Antwort.

Wo das Wort
Gottes lauter vnd
rein geleret wird /
vnd wir auch Hei-
lig / als die Kinder
Gottes / darnachle-
ben /

PRIMA PE-
TITIO,

*Sanctificetur
nomen tuum.*

Quid hoc sibi vult?
Responsio.

Nomen Dei
per se quidem sanc-
ctum est: Verum
nos oramus hac
petitione, vt apud
nos quoq; sanctifi-
cetur.

Qua ratione fit
istud?
Responsio.

Cum verbum
Dei pure & sin-
cere docetur, &
nos secundum il-
lud, vt filios Dei
decet, pie viuis-
mus,

ΑΙΤΗΣΙΣ Η
πρώτη.

ἀγιαθῆτω τὸ ὄνο-
μα σου.

τί τοῦτο ἐστὶ ;
ἀπόκρισις.

Τὸ τοῦ Θεοῦ ὄνο-
μα ἐφ' ἑαυτῷ μὲν
ἅγιον ὑπάρχει : ἀλ-
λὰ ἡμεῖς ἐυχόμε-
θα ἐν ταύτῃ τῇ πρῶ-
συχῇ, ὥστε καὶ πα-
ρα ἡμῖν ἀγιαθῆ-
ναι.

πῶς τοῦτο γίνεται ;
ἀπόκρισις.

εἰ ὁ λόγος τοῦ
Θεοῦ ἀκινδύλως καὶ
εὐλιμενῶς διδάσκε-
ται, ἔ ἡμεῖς ἀγίως, ὡς
τοῦ Θεοῦ παῖδες, καὶ
τὸν αὐτὸν ἀφίγαμεν :
ἐν ᾧ

הַמְשַׁאֲלָה הָרֵא
הָרֵאשׁוֹנָה :

יְקַדֵּשׁ שְׁמֶךָ :

מַה זֶה הוּא ;
מַעֲנֶה :

הַשֵּׁם אֱלֹהִים הוּא
הוּא אֱוֵלָם הוּא
קָדוֹשׁ אֲבָל מֵת
מִתְפַּלְלִים אֲנַחְנוּ
בְּתַפְּלוֹת הַזֹּאת
לְהַקְדֵּשׁ אֶת
אֲפָלְנוּ :

אֵיךְ הַיָּה נַאֲשָׂה ;
מַעֲנֶה :

אִם דְּבַר אֱלֹהִים
זֶה וְצָרוּף יִלְמְדוּ
נִאֲנַחְנוּ קָדוֹשִׁים
כַּבְּנֵי אֱלֹהִים נ
נַחֲרִי עָלֵינוּ :
אֲשֶׁר

ben. Des hilff vns
lieber Vater im
Himmel. Wer aber
anders Leret vnd
Lebet / denn das
Wort Gottes le-
ret / der entheiliget
vnter vns den Na-
men Gottes. Da
behüt vns für Him-
lischer Vater.

Die ander
Bitte.

Dein Reich
kome.

Was ist das ?

Antwort.

Gottes Reich
komet wol on vns
ser Gebet von im
selbs: Aber wir bit-
ten in diesem Ge-
bet / das es auch zu
vns kome.

Wie

mus. In quo adiu-
ua nos mi Pater,
qui es in caelis.
Qui verò aliter do-
cet vel viuit, quàm
verbum Dei do-
cet, ille nomen Dei
inter nos prophan-
nat. Ne autem hoc
accidat, tu prouide
mi pater caelestis.

SECUNDA
PETITIO.

*Adueniat re-
gnum tuum.*

Quid hoc sibi vult?
Responsio.

Regnum Dei
venit etiam per se
sine nostra oratio-
ne: Sed petimus
hac precatatione, vt
ad nos quoq; pers-
ueniat.

Qua

Εν ᾧ ἡμῖν ὡς ἐν ἔρα-
νοῖς ὧν πατέρ βροῦθ
Ὅστις ἢ ἄλλως διδά-
σκει καὶ διδάσκει, ἢ ὁ
λόγος τοῦ θεοῦ δι-
δάσκει, ἔστι ἐν ἡ-
μῖν ὁ θεοῦ τὸ ὄνομα
ἀνιεργῆ. Ἀφ' ὧν διδά-
σκει ἡμᾶς οὐράνιε
πάτερ.

Αἴτησις ἡ
δευτέρα.

ἐλθέτω ἡ βασιλεία
σου.

τί ποῦτό ἐστι;
ἀποκρίσις.

Ἡ βασιλεία τοῦ
θεοῦ καὶ ἀφ' ἐαυτῆς
χωρὶς ἡμετέρας ἀτή-
σεως ἔρχεται: ἀλλὰ
ἡμεῖς ἀποῦμεν ἐν
ταύτῃ τῇ περσευχῇ,
ἵνα καὶ πρὸς ἡμᾶς ἔρ-
χηται αὐτή.

ὡς,

אֲשֶׁר בּוֹ אֲזַרְנָה
עֲזֹרְנוּ הָאֵלֶּב שֶׁב
שְׁבַשְׁמַיִם: אֶךְ כֹּל
הַמַּלְמֵד וְחַי אַח
אַחֲרַי מִשְׁמַלְמֵד
דְּבַר יְהוָה הַהוּא
מַחֲלֵל בִּינוּתֵינוּ ה
הַשֵּׁם יְהוָה: מ
מֵאֲשֶׁר שְׁמַרְנוּ ה
הָאֵלֶּב שְׁבַשְׁמַיִם:
הַמְשַׁאֲלָה הַשְּׁנִית:
תָּבוֹא מַלְכוּתְךָ:
מָה זֶה הוּא:
מַעֲנָה:

הַמַּלְכוּת אֱלֹהִים
הִיא בָּאָה נִדְבָרָה
בְּלִי תַפְלִתָנוּ: אֲבֵל
אֲנַחְנוּ מִתַּפְלִלִים
בְּתַחֲנֻנָה הוֹאֲרֵת ל
לְבוֹאָה גַם אֵלֵינוּ:

אֵיךְ

Wie geschichte
das?

Antwort.

WENN der
Himlische Vater
uns seinen heiligen
Geist gibet / das
wir seinem heiligen
Wort durch seine
gnade glauben / vñ
Göttlich leben / hie
zeitlich / vnd dort
ewiglich.

Die dritte
Bitte.

Dein wille
geschehe / wie im
himmel / also auch
auff erden.

Was ist das?

Antwort.

Got:

Qua ratione fit
istud?

Responsio.

Cum pater coe-
lestis dat nobis su-
um sanctum Spi-
ritum, vt suo sanc-
cto verbo per su-
am gratiam creda-
mus, ac pié hic
temporalem, illic
æternam vitam as-
gamus.

TERTIA
PETITIO.

*Fiat voluntas
tua, sicut in caelo,
& in terra.*

Quid hoc sibi vult?

Responsio.

Bona

ὡς τοῦτο γίνεται ;

ἀπόκρισις.

Ὅτι ὁ ἁγνισθῆ
πατήρ τὸ πνεῦμα αὐ-
τοῦ τὸ ἅγιον ὑμῖν δι-
δάσκει, ὡς διὰ τῆς χά-
ριτος αὐτῆς τῶ λόγῳ
αὐτῆς πιστεύωμεν, καὶ
ἐνσεβέως διδάσκω-
μεν. ἐνθάδε μὲν κατὰ
ἄρτον, ἐκεῖ δὲ εἰς τοῦ
αἵματος.

Αἴτησις ἡ
τρίτη.

ἤρηθηται τὸ θέλη-
μά σου, ὡς ἐν εὐχα-
ρίᾳ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς.

τί τοῦτο ἐστίν ;

ἀπόκρισις.

Τὸ

אֵיךְ נֶאֱשָׁרָה ה

: הוֹרָה :

: מַעֲנֶה :

אִם הָאֵב שֶׁב

שֶׁבִשְׁמַיִם יִתֵּן ל

לָנוּ אֶת־רוּחוֹ

הַקֹּדֶשׁ לְהִאֲמִינֵנוּ

לְדַבְּרוֹ מִחֲסֵדוֹ וּלְ

וּלְלַכֵּת בְּקֹדֶשׁ

פֶּה בְּחֶרֶל וְשֵׁם

לְעוֹלָם :

הַמְשַׁאֲלָה הַש

: הַשְּׁלִישִׁית :

יַעֲשֶׂה רְצוֹנְךָ כ

כְּבִשְׁמַיִם וּבֵא

: וּבְאָרֶץ :

: מִדָּה הַהוּא :

: מַעֲנֶה :

הַטּוֹב 2 D

Gottes guter
gnediger wille ge-
schicht wol on vn-
ser Gebet: Aber
wir bitten in die-
sem Gebet / das er
auch bey uns ge-
schehe.

Wie geschicht
das?
Antwort.

Wenn Gott
allen bösen Rath
vnd willen bricht
vñ hindert / so vns
den Namen Got-
tes nicht Heili-
gen / vnd sein Reich
nicht komen lassen
wollen: Als da ist
des Teuffels / der
Welt / vnd vnsers
Fleisches wille:
Sondern stercket
vnd

Bona ac misere-
ricors Dei volun-
tas fit quoque sine
nostra oratione:
Sed rogamus hac
petitione, vt etiam
fiat apud nos in
cordibus nostris.

Qua ratione fit
istud?
Responsio.

Cum DEVS
frangit ac impedit
omne malū consi-
lium & voluntatē,
quæ nobis nomen
Dei non sanctifis-
cent, regnumq; ei-
us ad nos peruenis-
re non sinant: vt
est diabolus, mun-
di & carnis nostræ
voluntas: Dein-
de cum confortat
&

τὸ τοῦ θεοῦ θέλη-
μα τὸ γρησὶν καὶ πο-
λυέλεον ὑπιτελείται
καὶ ἀνδρῶν τῶν αἰτήσε-
ων ἡμῶν : ἀλλὰ ἐυ-
χόμεθα ἐν πρώτῃ τῇ
προσδύχῃ, ὥστε καὶ αὐ-
τὸ ἐν ὑμῖν γινέσθαι.

ὡς τοῦτο γίνεται ;
ἀπίκρυσιν.

ὅτε ὁ θεὸς δια-
κρίσει καὶ κωλύσει πᾶ-
σαν τὴν πονηρὰν βε-
βλήν ἐθέλησιν, ἀπι-
νες ἡμῖν μήτε ὁ θεὸς
πύνομα ἀγιάζεσθαι
μήτε τὴν αὐτῆ βασι-
λείαν πρὸς ἡμᾶς ἐλ-
θεῖν ὅτι ἐάσει, οἷον
τὸ ὁ διαβόλος καὶ ὁ
κόσμος καὶ τῆς σαρ-
κὸς ἡμετέρας βούλη-
μά ἐστι : ἀλλὰ στερεῶι
καὶ

הַטוֹב וְחַסִּיד רְצוֹן
אֱלֹהִים יַעֲשֶׂה גַם
בְּלִי תַפְלִיתָנוּ : א
אֲבַר אֲנַחְנוּ מ
מִתַּפְלִלִים בְּזֵאת
תַּחֲנֶה לְמַעַן גַּם
אֱלֹהֵינוּ יַעֲשֶׂה :

אֵין נַאֲשֶׂה הַזֶּה :
מַעֲנֶה :

אִם אֱלֹהִים אַתְּ—
כָּל רָעָה עֲצֹר—
וְרְצוֹן יִנְתֵּץ וְעַצֵּר
אֲשֶׁר לֹא מַנִּיחוֹת
בֵּן לָנוּ לְהַקְדֵּשׁ
הַשֵּׁם יְהוָה וְלִבּוֹא
מַלְכוּתוֹ אֱלֹהֵינוּ : כ
כְּמוֹ רְצוֹן הַשֵּׁד ו
וְהַתְּבַל וּבְשָׂרֵנוּ :
אֲבַר מַחֲזִיקֵנוּ ו

וְשׁוֹ D 3

vnd behelt vns feste in seinem Wort vnd Glauben / bis an vnser ende. Das ist sein gnediger guter wille.

Die vierde
Bitte.

Vnser teglich
Brod gib vns
heute.

Was ist das?
Antwort.

Gott gibe teglich : brod / auch wol on vnser bitte / allen bösen Menschen : Aber wir bitten in diesem gebet / das er vns erkennen lasse / vnd

& conseruat nos firmiter in suo verbo & fide vsq; ad finem vitæ nostræ. Hæc est sua misericors & bona voluntas.

Q V A R T A
P E T I T I O.

*Panem nostrum
quotidianū da nobis
hodie.*

Quid hoc sibi vult?
Responsio.

Deus dat quidem omnibus panem quotidianū, quamuis non petamus, etiam malis hominibus : Sed nos precamur hac petitione, vt cognoscamus hoc, atq;

Εσπεύχθ' ἡμας ἔχυ-
ρως ἐν τῷ αὐτοῦ λό-
γῳ καὶ πίσει εἰς τὸ τέ-
λος ἡμῶν, τοῦτο ἐστὶ
τὸ εὐσπλαγχνον καὶ
ἀγαθὸν θέλημα αὐτοῦ.

ΑΙΤΗΣΙΣ Η

τετάρτη.

Τὸν δεῦτερον ἡμῶν
τὸν ὀπίσσιον θεὸς ἡμῶν
σήμερον.

τί τοῦτο ἐστὶ:

ἀπόκρισις.

Παρέχθ' ὁ θεὸς τὸν
μὲν δεῦτερον τὸν ὀπίσ-
σιον καὶ ἀνδ' ἀγότησε-
ως ἡμετέρας πονηροῦς
πᾶσιν ἀνθρώποις:
ἀλλὰ δεόμεθα ἐν ἀγ-
ότησ' ταύτῃ, ἵνα δι-
δῶ ἡμῶν, ὅπως γι-
νώσκωμεν τοῦτο,
καὶ

ושומרנו מוצקים
בדברו ובאמונתו
עד מותנו: הויה
הוא טוב וחסיד
רצונו:

המשאלה הרב
הרביעית:

את לחמנו ת
תמידו תן לנו הו
היום:

מה זה הוא:
מענה:

נותן הא את
לחם תמידו
טלי תחנתנו לכ
לכל רעים א
אנשים: אבל
אנחנו מתחננים
בזאת תפלה למען
ידוע נדע הויה
נחת

D

4

נחת

vnd mit dancksagung empfangen vnser teglich Brot.

Was heist denn teglich Brot?

Antwort.

Alles was zur Leibs narung vnd notdurfft gehöret / als Essen / Trincken / Kleider / schuch / Haus / Hoff / Acker / Viehe / Gelt / Gut / frome Gemahel / frome Kinder / from Gesinde / frome vnd trewe Oberherrn / gut Regiment / gut Wetter / Friede / Gesundheit / Zucht /

atq; ita panem nostrum quotidianum cum gratiarum actione accipiamus.

Quid autem significat panis quotidianus?

Responsio.

Significat omne, quod ad vitæ nostræ necessitatē ac sustentationē pertinet, veluti cibum, potum, vestes, calceos, domum, arcam, agros, pecudes, pecuniam, diuitias, probam cōiugem, probos liberos, probos seruos, probum ac fidum magistratum, bonum Reipublicæ statum, commodam aeris temperiem, pacem, sanitatem, modes

καὶ μετὰ εὐχαρι-
στίας παραλαμβάνωμεν τὴν ἰππούσιον
δέσπον.

τί δέ ἐστιν ὁ δέσπότης
ὁ ἰππούσιος;
ἀπόκρισις.

Πάντα δὴ, ὅσων
μὲν χρεία ἐχομεν
πρὸς τὴν τοῦ σώμα-
τος διατροφὴν καὶ
τὰλλα ἀναγκαῖα:
οἶνον βρῶμα, πόμα,
ἐσθῆς, ὑπόδημα, σι-
κη, χῶρος, ἀγρός,
κτλῶν, χρήματα,
ὑπάρχοντα, σύγα-
μα εὐδόκιμα, εὐ-
δόκιμοι παῖδες, εὐ-
δόκιμοι οἰκέται, εὐδό-
κιμοι ἢ πρὸς κυβερ-
νήται, ἀγαθὴ πολι-
τεία, τοῦ ἀέρος εὐ-
κρασία, εἰρήνη, ὑγεία,
δέσποτι

ובתורה נקח
את לחמנו ת
תמיד :

מה הוא לחם
תמיד :

הכל אשר צריך
למסעד הגוף: כמו
אכל ומשתה ב
בגדים ונעלור
בית וחקצר שדרה
ומקנה כסף והון
טובה אשת טובים
בנים טובים עבדים
טובים ונאמנים
פקידים טוב מ
מאמר הממשלה
טוב מזג השמים
שלום ומרפא מ
מ'סר D 5

Zuche / Ehre / gute
Freunde / getrewe
Nachbarn / vnd
des gleichen.

modestiam, hono-
rem, bonos amis-
cos, fidos vicinos,
& id genus alia.

Die fünffte
Bitte.

QVINTA
PETITIO.

Vnd verlasse
vns unsere schul-
de / Als wir ver-
lassen vnsern
schuldigern.

*Et remitte no-
bis debita nostra,
sicut & nos remit-
timus debitoribus
nostris.*

Was ist das?
Antwort.

Quid hoc sibi vult?
Responsio.

Wir bitten in
diesem gebet / das
der Vater im Hi-
mel nicht ansehen
wolt unsere Sün-
de / vnd vmb dersel-
bigen willen solche
bitte nicht versagē:
(Denn

Petimus hac
prece, ne pater
coelestis velit spe-
ctare peccata no-
stra, atque ita isto-
rum remissionem
nobis denegare:
(quam

δρετή, πρῆ, φίλοι
ἀγαθοὶ, πιστοὶ γείτο-
νες, καὶ τὰ τοιαῦτα.

Αἴτησις ἡ
πέμπτη.

καὶ ἄφες ἡμῶν
τὰ ὀφλήματα ἡ-
μῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀ-
φίεμεν τοῖς ὀφλέ-
ταις ἡμῶν.

τί τοῦτο ἐστὶ;

ἀπόκρισις.

αἰτοῦμεν ἐν ταύ-
τη τῇ προσευχῇ, ἵνα
ὁ πατήρ ὁ ἐν ἑθνοῖς
πρὸς τοὺς ἡμῶν ἀ-
μαρτίας ἔμῃ ἀπ-
βλέπη, μήτε δι' ἐ-
κείνας αἰτήσεις
στιάδε ἀπαρνήται :

(ουδε-

מוסר וכבוד טו
טובים רעים נ
נאמנים שכנים
ודומיהם :

המשאלה החמ
החמישית :

וסלח לנו את-
חובותינו כאשר
אנחנו סולחים
לבעלי חובותינו :

מה זה הוא
מענה :

מתפללים אנחנו
כתחנה הזאת
למען האב שב
שמיים לא
יביט עונותינו ו
ולא בעבוריהן י
ימאס תפלה הזאת :

כי

(Denn wir sind der
keines werd / das
wir bitten / habens
auch nicht verdien
et) Sondern er
wolts vns alles
aus gnaden geben.
Denn wir teglich
viel sündigen / vnd
wol eitel straffe ver
dienen. So wollen
wir zwarten wider
umb auch herzlich
vergeben / vnd ger
ne wolthun denen/
die sich an vns ver
sündigen.

Die sechste
Bitte.

Vnd füre vns
nicht in versu
chung.

Was

(quandoquidem
nullis rebus, quas
petimus, digni sum
us, nec quicquā
mereri possumus)
Sed vt velit nobis
sua gratia largiri o
mnia. Quia quoti
die multifariā pec
camus, & nihil nisi
poenam meremur.
Tunc nos quidem
vicissim ex corde
condonabimus ijs,
à quibus in nos
peccatum est, illis
que libenter bene
faciemus.

SEXTA PE
TITIO.

*Et ne nos in
ducas in tentatio
nem.*

Quid

(οὐδενὸς γὰρ ἐκείνων,
ὧν παρὰ τοῦ ΘΕΟΥ
εὐχόμεθα, ἀξιοι γινόμεθα)
ἀλλὰ ἵνα δωρεὰν ἡμῖν
χαρίζεσθαι πάντα ἀξιοί,
καὶ θεκάστω γὰρ πολλὰ ἐξ
αμαρτάνομεν, καὶ ὁ
δενὸς πολλῶν τῶν τιμω-
ριῶν ἀξιάμεθα. Τότε
δὴ καὶ ἡμεῖς ἀνάπα-
λιν συγγνώσομεν καὶ
εὖ ποιήσομεν ὡς
πρὸς ἡμᾶς ἐξήμαρ-
τηκότας.

Αἴτησις ἡ
ἕκτη.

καὶ μὴ εἰσενέγ-
κῃς ἡμᾶς εἰς πλεθρο-
σύν.

פִּי לֵל רְאוּי א
אֲנַחְנוּ לְקַחֲרֵת מ
מְאוּמָה מְכַל א
אֲשֶׁר שָׁאַלְנוּ וְלֹא
זָכִינוּ : כִּי א
לְמַעַן יִרְצֶה לֵת
לְתֵת לָנוּ הַכֶּלֶל
חַנּוּם כְּחֶסֶדְוּ : כִּי
יוֹם יוֹם רַבִּים
פְּעָמִים אֲנַחְנוּ ח
חֲטָאִים וְלֵל
מְאוּמָה מְלִבֵּר ה
הַמוּסָר זֹכִים :
וְאֲנַחְנוּ גַם כְּכֹרֶה
מִנְפְּשׁוֹתֵינוּ נִסְלַח
וְנִיטִיב לְכָל
חֲטָאִים לָנוּ :

הַמְשָׁאֵלָה הַשְּׁשִׁית:

וְאֵל תְּבִיאֵנוּ ל
לְנִסְיוֹן :
מֵה

Was ist das?

Antwort.

Gott versucht zwar niemand: Aber wir bitten in diesem gebet / das uns Gott wolt beschützen vnd erhalten / auff das uns der Teuffel / die Welt vnd vnser Fleisch nicht betrieße vnd verführe in misglauben / verzweifelung vnd andere grosse schande vnd laster: Vnd ob wir damit angefochten würden / das wir doch endlich gewinnen vnd den Sieg behalten.

Die

Quid hoc sibi vult?

Responsio.

Deus quidem neminem tentat: Sed tamen petimus hac petitione, vt ipse nos custodiat & conseruet, ne Satanas, mundus & caro nostra nobis imponant, et nos à recta fide ad superstitionem, desperationem atque alia graua scelera & flagitia seducant: Et vt maximè eiusmodi tentationibus sollicitemur, ne succumbamus, sed vt tandem vincamus ac triumphemus.

Septis

οἱ πνεῦμα ἔστι;

ἀπόκρισις.

Ὁ μὲν θεὸς μηδέ-
να πηράζει· Ἀλλὰ εὐ-
χόμεθα ἐν ταύτη τῇ
προσευχῇ, ἵνα δια-
φυλάτῃ καὶ σώζῃ
θεὸς ἡμᾶς, μή πως ὁ
σατανᾶς, ὁ κόσμος
καὶ ἡ σὰρξ ἢ ἡμετέρα
ἐξαπατᾷ ἡμᾶς, μήτε
εἰς ἀπιστίαν, ἀπόγνω-
σιν καὶ ἄλλα θεία
ἐγκλήματα καὶ μι-
άσματα ἐπιάγῃ. Ἐ-
άν δὴ πηρώμεθα
ταῖς τοῖς, ἵνα ὅμως
τὸ τέλος ἀριστεύω-
μεν καὶ ὑπεραγαθώ-
μεν.

ἐπίκλησις

שְׁמַחַת זָרַח הוֹרָא :

מענה :

לֵל מְנַסֶּה א
אֱלֹהִים אֵל
טַל-אָדָם : אֲבָל
אֲנַחְנוּ מִתְחַנְּנִים
בַּתְּפִלָּה הַזֹּאת
לְמַעַן אֱלֹהִים י
יִצוֹר וְיִשְׁמֹר א
אֲתָנוּ פֶּן הַשָּׂדֶי
וְהַתְּכַל וּבִשְׂרָנוּ י
יִרְמֹנוּ וְיִשְׂיֵאֵנוּ מ
מֵאֲמוֹנֵךָ וּמִכְּטַח
אֶל-מֶרֶד וְאַחֲרִים
גְּדוֹלִים פְּשָׁעִים :
וְאֵין-אִם נִנְסָה
בָּהֶם רַק לְמַעַן א
אֲנַחְנוּ אַחֲרֵיךָ נ
נִגְבֵּר וְנִחְזַק מ
מֵהֶם :
הַמֶּשׁ

Die sibende
Bitte.

Sondern er-
löse vns von dē
übel.

Was ist das?
Antwort.

Wir bitten in
diesem Gebet / als
in der Summa /
das vns der Vater
im Himmel von al-
lerley übel Leibes
vnd Seele / Guts
vnd Ehre erlöse:
Vnd zu lezt / wenn
vns er stündlein kö-
met / ein seliges en-
de beschere / vnd
mit gnaden von
diesem Jamerthal
zu sich neme in den
Himmel.

Amen

SEPTIMA
PETITIO.

*Sed libera nos
à malo.*

Quid hoc sibi vult?
Responsio.

Oramus hac
prece tanquā sum-
matim, vt pater no-
ster, qui in cœlo
est, liberet nos ab
omnibus malis ac
periculis corporis
& animæ, honorū
& honorum: Et
vt tandem, cum
hora mortis vene-
rit, felicem vite ex-
itū largiatur, nosq;
pro sua gratuita bo-
nitate ex hac mise-
riarum valle ad se
in cœlum recipiat.
Amen.

ΑΙΤΗΣΗ Η
έβδομη
ἀλλὰ ῥύσαι ἡ-
μας ἀπὸ τοῦ πονη-
ροῦ.

τί τοῦτο ἐστὶ
ἀπὸ κρισίς.
ἐυχόμεθα ἐν
τῆδε δεήσει, ὡς ἐν κε-
φαλαίῳ, ἵνα ὁ ἐν ἔ-
ρανοῖς πατήρ ἀπὸ
πάντων τῶν θένων ἔ-
τε σώματ^{ος} καὶ τῆς
ψυχῆς, κτημάτων
τε καὶ τιμῶν ἀπολύῃ
ἡμᾶς: καὶ τὸ τελευ-
τάϊον, πάρεσις τῆς
ἡμετέρας ὥρας, μα-
κάριον τελευτῶν χα-
ρίζεται, καὶ μὴ χά-
ριτ^{ος} ἐκ ταύτης τ^{ων}
τῶν κακῶν πάντων
χαράδρας πρὸς αὐ-
τὴν εἰς τὸ ἔρανον παρα-
λάβῃ.

τὸ

הַמְשַׁלְּחַה
הַשְׁבִּיעִירַת
אַלֵּל הַצִּילֵנוּ מִ
מַרְעַ :

מָה זֶה הוּא :
מַעֲנֵה :

מִתְפַּלְלִים אֲנַחְנוּ
בְּתַחֲנֵה הוּא
כְּבֶסֶד לְמַעַן הָאֵב
שֶׁבְשָׁמַיִם יִצִּילֵנוּ
מִכָּל נֶזֶק הַגּוֹף
וְנַפְשׁ הַנֶּכֶס וְכ
וְכְבוֹד : וְאַחֲרֵיהֶ
בְּבוֹלָה שְׁעִתְנוּ א
אֶת אֲשֶׁרִי סוּף
חַיִּים יִתֵּן לָנוּ
וְכַחֲסֵהוּ מִצִּלָּה ד
דְּמַעוֹרַת וְצָרוֹרַת
אֵלִיו לְשָׁמַיִם י
יִקְחֵנוּ :

אמן E

Amen.

Was ist das?

Antwort.

Das ich sol gewisse sein / solche bitte sind dem Vater im Himmel angenehme vnd erhöret. Denn er selbs hat vns geboten also zu beten / vnd verheissen / das er vns wil erhören. Amen Amen / das heist / Ja Ja / es sol also geschehen.

Das

AMEN.

Quid hoc sibi vult?

Responsio.

Vt ego sim certus, eiusmodi petitiones à patre nostro cœlesti esse acceptas atq; exauditas. Quia ipse nobis mandauit, vt ad istum modum oremus, promisitq; se nos exauditurum esse. Amē Amen, id quod significat, certè certè, hæc debent ita euenire.

QVO

ΑΜΗΝ.

: אָמֵן

τί τοῦτο ἐστ;

: מָה זֶה הוּא

ἀπόκρισις.

: מַעֲנֶה

ἵνα ἀσφαλῆς
 ἀν εἶλω, πάντας τὰς
 ἀγίας τῶ ἐν ἔρα-
 νοῖς πατρὶ προσδέ-
 κτους γνέσθαι ἔειση-
 κούσθαι. αὐτὸς γὰρ ἕως
 προσεύχεσθαι ἡμᾶς
 προσέταξεν, καὶ ὑπέ-
 σθη ἡμῶν εἰσακέσθαι.
 ἀμὲν ἀμὲν, ταῦτα ἐστ,
 ναὶ ναὶ, ταῦτα ἐστ
 γίνεσθαι ὀφείλει.

לְמַעַן אֲמִין כִּי
 רָצוּהוּ הָאֵל שֶׁב
 שְׁבַשְׁמִים אֲרֵת
 תְּפִלּוֹת הָאֵל
 וַיִּשְׁמַע אֲתָן : כִּי
 הַחוּז צוֹרֵת צ
 צוֹרֵת אֲתָנוּ לֵה
 לְהַתְּפִילָה קוֹאֵת
 וְהַבְּטִיחַ לְשִׁמוֹעַ א
 אֲתָנוּ : אָמֵן
 אָמֵן יְיָ הוּא
 אֲתָנוּ אֲתָנוּ הוּא
 כִּי יִעָשֶׂה :

עב

חברית E 2

Das Sacra-
ment der Heili-
gē Tauffe / wie das
selbige ein Haus-
vater seinem ge-
sinde auff's einfel-
tigste fürhal-
ten sol.

Zum Ersten.

Was ist die
Tauffe?

Antwort.

Die Tauffe ist
nicht allein schlecht
Wasser / Sondern
sie ist das Wasser
in Gottes Gebot
gefasst / vnd mit
Gottes Wort ver-
bunden.

Welchs ist denn
solch Wort
Gottes?

Antwort.

Da

QVO PA-
CTO PÆDA-
gogi suos pueros
Sacramentum Baz-
ptismi simpliciss-
me docere de-
beant.

PRIMUM.
Quid est Baptiz-
smus?

Responsio.

Baptismus non
est simpliciter a-
qua, sed quæ sit di-
uino mandato in-
clusa, et verbo Dei
comprehensa.

Quod est igitur
tale verbum
DEI?

Responsio.

Vbi

ΤΟ ΤΟΥ

ΒΑΠΤΙΜΑΤΟΣ

πρὸ ἁγίας μυστή-
ριον.

καθάπερ αὐτὸ οὐ-
κωδεσπότης τοῖς οἰκεί-
οις αὐτοῦ ἀπαλλάσσεται
πρωτιγενῶν ὀφείλει.

ΠΡΩΤΟΝ.

τί ἐστὶ τὸ βάπτισμα
ἀπόκρισις.

Τὸ βάπτισμα ἔ-
μόνον ἐστὶν ἀπλουῶ ὕ-
δωρ, ἀλλὰ τὸ ὕδωρ
ἐν τῷ ἔθει θεοῦ πρῶτα-
γματι σωφλημμέ-
νον, καὶ τῷ τοῦ θεοῦ
λόγω σωδεδεμδύον.

σοὶ ὁ θεὸς λό-
γος ἐστίν.

ἀπόκρισις.

ὅτι

חַבְרִית

הַטְּבִילָה הַקֹּדֶם

הַקְּדוּשָׁה כְּאֲשֶׁר

יִלְמַד אֶתְּהָ הַבַּעַל

בְּיַת אֶת-בֵּיתוֹ

לְפָתִי :

רְשֵׁאֲנָה :

מָה הִיא הַטְּבִילָה :

מֵעֵנָה :

הַטְּבִילָה אֵינָה

הִיא לְבַד מִיַם

כִּי אִם הִיא הַמַּיִם

בְּמַצּוֹרַת אֱלֹהִים

סְגוּרִים וּבְרַבֵּר

אֱלֹהִים הַפּוֹשִׁים :

מָה הוּא זֶה

רַבֵּר יְהוָה :

מֵעֵנָה :

E 3 אֲשֶׁר

Da vnser HErr
Christus spricht
Matthæi am letz-
ten:

Gehet hin in
alle Welt/ Leret
alle Heiden/ vnd
teuffet sie im Na-
mē des Vaters/
vnd des Sons/
vnd des Heili-
gen Geistes.

Zum andern.

Was gibt oder
nützet die
Taufe?

Antwort.

Sie wircket ver-
gebung der Sün-
den / erlöset vom
Tod vnd Teuffel/
vnd

Vbi Dominus
noster Iesus Chri-
stus dicit Matthæi
ultimo:

*Euntes docete
omnes gentes, ba-
ptisantes eos in no-
mine Patris, &
Fily, & Spiritus
sancti.*

SECUNDVM.

Quid præstat aut
confert Baptis-
mus.

Responsio.

Operatur con-
donationem pec-
catorum, liberat à
morte, & diabolo,
&

ὅπου ὁ κύριος
ὑμῶν χριστὸς λέγει τὰ
τοῦ Ματθαίου ἐχά-
τω :

πορευθέντες
μαθητεύσατε πάντα
τὰ ἔθνη, βαπτίζον-
τες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνο-
μα τοῦ πατρὸς, καὶ
τοῦ υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου
πνεύματος.

ΔΕΥΤΕΡΟΝ.

τί ᾗ συμφέρει ἢ ὠφε-
λεῖ τὸ βάπτισμα;

ἀποκρίσις.

ἀφερίζεται τῶν
ἁμαρτιῶν ἄφεσιν, ἔ-
λδυσθησὶ ἀπὸ θα-
νάτου καὶ διαβόλου,
καὶ

אֲשֶׁר מְשִׁיחַ אֵת
אֶרְצֵינוּ הוּא
אֹמֵר בְּפֶרֶק אַח-
אֲחֵרוֹן לְמַתִּי :
לָכוּ לְכָל-תְּבָרָה
וְלִמְרוֹ כָּל-גּוֹיִם
וְטַבְּלוּ אֹתָם בַּ-
בְּשֵׁם הָאָב וְהַיֵּן
וְהַרוּחַ הַקָּדֵשׁ :

שְׁנִיָּתָה :

מַה תִּתֵּן אִוֹת
תּוֹעִיל הַטְּבִילָה :

מַעֲנָה :

הִיא עוֹשֶׂה אֶת-
סְלִיחַת חַטָּאִים
וּפְוֶדָה מִמּוֹת וּמִשָּׁד
וְנֹ

E 4

vnd gibt die ewige
Seligkeit allen / die
es glauben / wie die
wort vnd verheißung
Gottes laus
ten.

Welche sind solche
wort vnd verheißung
Gottes ?

Antwort.

Da vnser HErr
Christus spricht
Marci am letzten :

Wer da gleu-
bet vnd getaufft
wird / der wird
selig: Wer aber
nicht gleubet /
der wird ver-
dampt.

Zum

& donat æternam
beatitudinem om-
nibus, qui credunt
hoc, quod verba
& promissiones di-
uinæ pollicentur.

Quæ sunt illa ver-
ba & promissio-
nes diuinæ?

Responso.

Vbi Dominus
noster Iesus Chris-
tus dicit Marci vl-
timo :

Qui crediderit
& baptissatus fue-
rit, saluus erit:
Qui verò non cre-
diderit, condemna-
bitur.

Terz

καὶ συμφέρει σωτη-
ρίαν τῷ αἰώνιον πα-
σι πιστεύουσι κατὰ τὰ
θεῶν ῥήματα Ἐθπαγ-
γελίας.

Τὰ ἵ ῥήματα καὶ
Ἐθπαγγελία τοῦ θεῶ
τίνες εἰσίν ;

ἀποκρισις.

ὅπως ὁ κύριος
ἡμῶν Χριστὸς λέγει, τὰ
Ἐθ μάρκος ὑδάτω :

Ὁ πιστεύσας καὶ
βαπτισθεὶς σωθήσεται :
ὁ ἵ ἀπισθήσας κατα-
κεθήσεται.

וְנוֹתְנָהּ אֶת-
אֲשֶׁר הִנָּצַח לְכָל-
מַאֲמִינִים ט
כַּאֲשֶׁר הִבְרִי וְע
וְעֵדוּת אֱלֹהִים
יִוְעֵדוּת :

מֵהֵם אֱלֹהִים
דְּבָרֵי וְעֵדוּת
אֱלֹהִים :

מַעֲנֶה :

אֲשֶׁר מְשִׁיחַ אֵד
אֲדַנִּינוּ הוּא א
אֹמֵר בְּפֶרֶק א
אֲחֵרוֹן לְמַרְקוֹס :
כֹּל אֲשֶׁר הָאֵמִין
נִיטְבֵל יִנְשַׁע : וְכֹל
אֲשֶׁר לֹא הָאֵמִין
הָחַז יִתְחַיֵּב :

שְׁלֵי 5 E

רשי

Zum dritten.

Wie kan Wasser
solche grosse ding
thun?

Antwort.

Wasser thut
freilich nicht: Son-
dern das wort Got-
tes/ so mit vnd bey
dem Wasser ist/vñ
der glaube/ so sol-
chem Wort Got-
tes im Wasser tra-
wet. Denn one
Gottes wort ist
das Wasser schle-
cht Wasser/ vñ kei-
ne Tauffe: Aber
mit dem wort Got-
tes ist seine Tauffe/
das

TERTIVM.

Qui potest aqua
tam magnas res
efficere?

Responsio.

Aqua procul
dubio, non efficit:
Sed verbum Dei
iuxta aquam & vñ
nà cum aqua, & fi-
des, quæ tali verbo
Dei in aqua credit.
Quia aqua sine ver-
bo Dei est simpli-
citer aqua, & non
Baptismus: Sed si
verbum Dei adñci-
tur, est Baptismus,

hoc

ΤΡΙΤΟΝ.

ὡς ἢ δυνάται ὕδωρ
παραδί' ὡς γά-
ζεοται;

ἀπίκρησις.

Τὸ μὲν ὕδωρ ἐν
ποιεῖ θῆ τοῦτο: ἀλλὰ
ὁ λόγος ἔστι θεοῦ ὁ μὲν
τοῦ ὕδατος καὶ πα-
ρα τῷ αὐτῷ γινόμε-
νον, καὶ ἡ πίστις τοῦ-
τω τῷ λόγῳ τοῦ θεοῦ
ἐν τῷ ὕδατι πνεύματα.
τὸ μὲν γὰρ ὕδωρ χω-
ρὶς τοῦ λόγου τοῦ θεοῦ
ἀπλοῦν ὕδωρ, καὶ
ὄν μὴ βάπτισμά ἐ-
στιν: ἀλλὰ μετὰ τοῦ
λόγου ἔστι θεοῦ βά-
πτισμα τυγχάνει,

τουτ-

: שלושית :

אֵיךְ יוֹכְלוּ הַמַּיִם
לַעֲשׂוֹת אֶת-
דְּבַר הַיְיָ כֵּן ג
צְדוֹת :
מַעֲנֵה :

הַמַּיִם אֲמַנָּם לַי
יַעֲשׂוּ הַיְיָ כִּי א
אִם דְּבַר אֱלֹהִים
שֶׁהוּא בַמַּיִם ו
וְאֲמוּנָה אֲשֶׁר ע
עַל-זֶה דְּבַר
אֱלֹהִים בַּמַּיִם הִיא
בוֹטְחֵת : כִּי ב
כִּלֵּי דְּבַר אֱלֹהִים
הַמַּיִם הֵם לְבַר
מַיִם וְאֵינָם טְבִילָה :
טִי אִם בְּדְבַר י
אֱלֹהִים טְבִילָה הִיא
א

Das ist/ein gnadenreich Wasser des Lebensvñ ein Bad der neuen Geburt im Heiligen Geist: Wie S. Paulus sagt zu Tito am dritten Capitel / Durch das Bad der Widergeburt vñnd erneuerung des Heiligen Geistes / welche er ausgossen hat vber vns reichlich durch Ihesum Christum vnsern Heiland / auff das wir durch desselben gnade gerecht vñd Erben sein des ewigen Lebens nach der hoffnung. Das ist gewislich war.

Zum

hoc est, salutaris aqua vitæ & lauacrum regenerationis in Spiritu sancto: Sicut Paulus ait ad Titum tertio capite: Sed secundum suam misericordiam saluos nos fecit per lauacrum regenerationis ac renouationis Spiritus sancti, quem effudit in nos opulente per Iesum Christum seruatozem nostrum, vt iustificati illius gratia hæredes efficeremur iuxta spem vitæ æternæ. Indubitatus sermo.

Quar:

πρυτέσι, πληρόχαρι
 ύδωρ τῆς ζωῆς, ἔλα-
 τρον τῆ παλιγενεσίας
 ἐν τῷ πνεύματι ἁγίῳ:
 ὡς πῶς ὁ παῦλος πρὸς
 τὸν Τίτον φησὶ κεφα-
 λάω γι: ἀλλὰ κατὰ
 τὸν αὐτοῦ ἔλεον ἔσω-
 σεν ἡμεᾶς διὰ λατρῶ
 παλιγενεσίας καὶ ἀ-
 νακαμνώσεως πνεύ-
 ματος ἁγίου, ὃ ἐξέ-
 χεεν ἐφ' ἡμᾶς πλε-
 σίως διὰ ἸΗΣΟΥ
 ΧΡΙΣΤΟΥ ὃ σω-
 τῆς ἡμῶν, ἵνα δι-
 καλωθέντες τῇ ἐκεί-
 νου χάριτι κληρο-
 νόμοι γνῶμεθα κατὰ
 ἐλπίδα ζωῆς ἀιώνιου,
 πιστὸς ὁ λόγος.

τί-

שֵׁשׁ מִיּוֹמֵי מו
 מוֹשֶׁעוֹר וְחַיִּים
 וְרַחֲצָה הַתּוֹלְדָה
 הַחֲדָשָׁה בְרוּחַ הַ
 הַקֹּדֶשׁ : כַּאֲשֶׁר הַ
 הַקְּדוֹשׁ פְּאֹלוֹס הַ
 הוּא אֹמֵר לְט
 לְטִיטוֹס ג' : בְּעַד
 רַחֲצַת מוֹלְדוֹת ש
 שֵׁנִית וְחֲדָשָׁה ב
 בְרוּחַ הַקֹּדֶשׁ אֶת-
 אֲשֶׁר שִׁפְכָה עַל
 עָלֵינוּ בְּעֶשֶׂר בַּע
 בְּעֵבוֹר יֵשׁוּעַ מִשׁ
 מְשִׁיחַ מוֹשִׁיעֵנוּ ל
 לְהִיּוֹתֵנוּ בְּחַסְדּוֹ ס
 צְדִיקִים וְיִוְרְשֵׁי ח
 חַיִּי נְצַחִים כַּכ
 כְּבִטְחָה : נֶאֱמַן
 מֵאֵמֶר הוּא :

רביע

Zum vierden.

Was bedeuete denn
solch Wasser-
teuffen?

Antwort.

Es bedeuete das
der alte Adam in
vns durch tegliche
New vnd Bus sol
erseuffte werden vñ
sterben mit allen
Sünden vnd bö-
sen lüsten/ vnd wi-
derumb teglich her-
aus kommen vnd
aufferstehn ein ne-
wer Mensch/ der
in Gerechtigkeit
vnd reinigkeite für
Gott ewiglich le-
be.

Wo

QUARTVM.

Quid significat au-
tem ista in aquam
immersio?

Responsio.

Significat, quod
vetus Adam des-
bet subinde per
mortificationē ac
pœnitētiam in nos-
bis submergi &
extingui cum om-
nibus peccatis &
malis cōcupiscen-
tijs, atque rursus
quotidie emerge-
re ac resurgere no-
uus homo, qui in
sanctitate & iusti-
cia coram Deo vis-
uat in æternum.

Vbi

ΤΕΤΑΡΤΟΝ.

ἢ ἢ τὸ εἰς ὕδωρ βα-
πτίζεσθαι ἀπο-
φάσις

ἀποκρίσις.

Ἐσημαίνω, ὅτι ὁ
παλαιὸς Ἀδάμ ἐν ἡ-
μῖν ἄρα καθημερι-
νῆς μεταμελείας καὶ
μετανοίας καὶ βαπτί-
διῶν σὺν πάσαις ἀ-
μαρτίας ἔσωνησας
Ἰησοῦς οὐκ ἔστιν,
καὶ ἀνάπαλιν καὶ γὰρ
ἀνθρώπων καὶ θεοῦ
ἐκείνου ἀναδέσθαι καὶ
ἀναστῆναι, ὅς ἐν δικαιο-
συνῇ ἔσται ἀγία ἐνώ-
πιον ἔσται θεοῦ εἰς ὅσον ἀ-
ῶνας ἀγάγη.

τοῦτο

ῥησῆς :

מָה מוֹרָה הַהוּא
טְבִילָה בַּמַּיִם :

מַעֲנָה :

מוֹרָה הַהוּא כִּי
אָרִיךְ לְהַטְבִּיעַ אֶת-
אָדָם קְדֵמוֹנִי בְנוֹ
תָמִיד בְּדָכִי וְתֵשׁ
וְתִשׁוּבָה וְלִמּוֹרָה
עִם כָּל-
חַטָּאוֹת וְתַאֲזוֹרָה
רְעוּרָה וְעוֹד לַעֲ-
לֶצְאֵת וְלָקוּם יוֹם
יוֹם אָדָם חֲדָשׁ אֲשֶׁר
בְּצַדֵּק וּבִמְהֵרָה
לִפְנֵי אֱלֹהִים י
יְחִיָּה לְעוֹלָם :

אֵיה

Wo stehet das
geschrieben?

Antwort.

Sanct Paulus
zum Römern am
6. spricht: Wir
sind sampt Chri-
sto durch die Tau-
ffe begraben in den
Tod / das gleich
wie Christus ist
von den Todten
aufferweckt durch
die herrligkeit des
Vaters / Also sol-
len wir auch in ei-
nem neuen Leben
wandeln.

Das

Vbi hoc scriptum
est?

Responsio.

Sanctus Pau-
lus ad Romanos
sexto dicit: Sepul-
ti igitur sumus vs-
nà cum Christo
per Baptismum in
mortem, vt quem-
admodum excita-
tus est Christus ex
mortuis per glori-
am patris, ita &
nos in nouitate vi-
tæ ambulemus.

Quo

αὐτοῦ ἡ ψαλμὸς γέ-
γραπται:

ἀποκρυσ.

ἀγιος ὁ Παῦλος
πρὸς τοὺς ῥωμαίους ε'
λέγει: σωετάρημεν
οὖν αὐτὰς διὰ βα-
πτίσματαίς τιν θά-
νατον, ἵνα, ὡς ἡ-
γέρθη χριστὸς ἐκ νε-
κρῶν διὰ τῆς δόξης
τοῦ πατρὸς, οὕτω
καὶ ἡμεῖς ἐν κοινότητι
ζωῆς πατησώμεθα.

δείπν

אֵלֶּה נִכְתָּב ה

הַיְוָה :

מֵעַנֵּה :

הַקְדוֹשׁ פְּאִוְלוֹס

אָרְל־רֹמַיִם ו'

הוּא אֹמֵר : עַל-

כֵּן נִקְבְּרָנוּ יַחַד ע

עִם-מְשִׁיחַ ל

לְמֹוֹת לְמַעַן כֹּא

כַּאֲשֶׁר הִקָּם מ

מְשִׁיחַ מִמֵּתִים

בְּכָבוֹד הָאֵב כֵּן ג

אִם אֲנַחְנוּ בַח

בְּחַיִּים חֲרָשִׁים

נִהְיֶה :

F חברית

Das Sacra-
mēt des Altars/
wie ein Hausvater
dasselbige seinem
Gesinde auff's ein-
feltigest fürhal-
ten sol.

Was ist das Sa-
crament des
Altars?

Antwort.

Es ist der ware
Leib vnd Blut vn-
sers HERRN
Ihesu Christi/ vn-
ter dem Brod vnd
Wein / vns Chri-
sten zu essen vnd
zu trincken von
Christo selbs ein-
gesetzt.

Wo

QVO PA-
CTO PÆDA-
gogi suos pueros
Sacramentum Al-
taris simplicissis-
me docere de-
beant.

Quid est Sacra-
mentum Al-
taris?

Responsio.

Est verum cor-
pus & verus san-
guis Domini no-
stri IESU Christi,
sub pane & vino,
nobis Christianis
ad manducandum
ac bibendum ab
ipso Christo insti-
tutum.

Vbi

ΔΕΙΠΝΟΥ ΤΟΥ
κυριακου μυσή-

ριον.

καθάως αὐτὸ οὐ-
κοδεσπότης πῆς οἰκεί-
οις αὐτοῦ ἀπαλάσσειται
περιθένα ὀφείλει.

τὸ τοῦ κυριακοῦ
δείπνα μυσήρι-
ον τί ἐστὶ;

ἀπόκρισις.

ἐστὶ τὸ ἀληθινὸν
σῶμα καὶ αἷμα τοῦ
κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ
χριστοῦ ὑπὸ τοῦ ἄρ-
του καὶ οἴνου πῆς χει-
ριανοῖς ἡμῖν περὶ τὸ
ἐορταῖον τε ἔπινον ὑπὸ
αὐτοῦ τοῦ χριστοῦ
ἀγαπηταγμύρον.

τοῦτο

חֲבֵרִית

הַמִּזְבֵּחַ כַּאֲשֶׁר יֵל
יִלְמַד אֶתְּהָ הַבַּעַל
בֵּית אֶרֶץ בֵּיתוֹ
לְפָתֵי :

מָה הִיא בְּרִירַת
הַמִּזְבֵּחַ :

מַעֲנֵה :

הַזֵּה הִיא נְאֻמַּן
הַגּוֹף וְדַם אֲרֵנִינוּ
יִשׁוּעַ מְשִׁיחַ תַּחַת
לֶחֶם וַיֵּיז לָנוּ לַמַּ
לְמִשְׁיחֵיִם לֹא
לְאֶכֹר וְלִשְׁתּוֹת
מִמֶּנּוּ מְשִׁיחַ עַר
עָרוֹךְ :
אִיהָ F 2

Wo stehet das ge-
schrieben ?

Antwort.

So schreiben die
heiligen Euangeli-
sten / Mattheus /
Marcus / Lucas /
vnd S. Paulus.

Unser Herr
Ihesus Christus / inder nacht
da er verrhaten
ward / nam er
das Brod / dan-
cket vnd brachs /
vnd gabs seinen
Jüngern vnd
sprach : Nemet
hin vnd esset /
Das ist mein
Leib der für euch
gege-

Vbi hoc scriptum
est ?

Responsio.

Sic scribunt fans-
cti Euangelistæ,
Matthæus, Mar-
cus, Lucas, & S.
Paulus.

Dominus noster
IESVS Christus
in ea nocte, qua
traditus est, acce-
pit panem, & post-
quam gratias egis-
set, fregit & dedit
discipulis suis, di-
cens: Accipite,
comedite, hoc
est corpus meum,
quod pro vobis
da-

τοῦτο ἡ ποῦ γέγρα-
πται;

ἀπόκρισις.

οὕτω γράφουσιν
οἱ ἅγιοι εὐαγγελισαί,
ματθαῖος, μάρκος,
λουκάς, καὶ ὁ ἅγιος
παῦλος:

Ὁ κύριος ἡμῶν
ἸΗΣΟΥΣ ΧΡΙΣ-
ΤΟΣ ἐν τῇ νυκτὶ, ἣ
παρεδίδοτο, ἔλαβεν
ἄρτον, καὶ εὐχαριστή-
σας ἔκλασε, καὶ ἔδω-
κε τοῖς μαθηταῖς αὐ-
τοῦ λέγων: λάβετε,
φάγετε, τὸ ἐστὶ τὸ σῶ-
μά μου, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν
διδό-

אֵיךְ נִכְתָּב ה

הַיָּה:

מֵעַנָּה:

כִּי כוֹתְבִים

הַקְּדוֹשִׁים מִבְּשָׂרִים

מִתִּי וּמַרְקוֹס וּל

וְלוֹקָס וְקְדוֹשׁ פ

פְּאֻלוֹס:

אֲדֹנָינוּ יֵשׁוּעַ מ

מְשִׁיחַ בְּלַיְלָה א

בְּהוּא בְּאֲשֶׁר נִמְסַר

לְקַח הַלֶּחֶם וּי

וַיְבָרֵךְ וַיְבַצֵּעַ וּי

וַיִּתֵּן לְתַלְמִידָיו ל

לֵאמֹר: קְחוּ ו

וְאֲכֹלוּ זֶה הוּא

גוֹפִי אֲשֶׁר תַּחַת

תַּחְתִּיכֶם הוּא

נִתֵּן F 3

gegeben wird:
Solchs thut zu
meinē gedechtnis.

Desselbigen
gleichen nam er
auch den Kelch/
nach dem Abend
mal/ dancket vñ
gab inen den vñ
sprach: Nemet
hin vnd trincket
alle daraus/ die-
ser Kelch ist das
newe Testament
in meinē Blut/
das sureuchver-
gossen wird zur
vergebung der
sünden. Solchs
thut / so oft irs
trincket / zu mei-
nem gedechtnis.

*datur: Hoc faci-
te in mei comme-
morationem.*

*Similiter &
postquam cœnauit,
accepto calice, cum
gratias egisset, de-
dit illis dicens: Bi-
bite ex hoc om-
nes: Hic calix no-
uum testamentum
est in meo sangui-
ne, qui pro vo-
bis effunditur in
remissionem pec-
catorum. Hoc fa-
cite, quotiescun-
que biberitis, in
mei commemorati-
onem.*

Quid

διδόμνον : τοῦτο ποιῆτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν.

ὡσαύτως ἔλαβὼν τὸ ποτήριον μετὰ τὸ δειπνῆσαι, εὐχαρισήσας, ἔδωκεν αὐτοῖς λέγων : λάβετε, πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες : τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ καινὴ διαθήκη ἐστὶν ἐν τῷ ἐμῷ αἵματι, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. τοῦτο ποιῆτε, ὅσκις ἀνὰ πίνητε, εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν.

נִתֵּן : הַיְיָ עָשׂוּ
לְזִכְרוֹנִי :
וְכֵן אַחַר שְׂאֵכְרָא
לָקַח אֶם הַכּוֹס
וַיְבָרֵךְ וַיִּתֵּן לָהֶם
לֵאמֹר : קָחוּ
וּשְׂתוּ מִמֶּנּוּ כֹל
כְּלַכֶּם : הַזֶּה
כּוֹס הַהוּא בְּרִירַת
חֲדָשָׁה בְּדַמִּי אֲשֶׁר
תַּחְתִּיכֶם הוּא נִשְׁפָּךְ לְכַפּוֹר
חַטָּאִים : הַיְיָ
עָשׂוּ כַמֶּה פַע
פַּעֲמִים תִּשְׁתַּחֲוּ
לְזִכְרוֹנִי :

71

F 4 מה

Was nützet denn
solch essen vnd
trincken.

Antwort.

Das zeigen vns
diese wort: Fur
euch gegeben vñ
vergossen zur
vergebung der
Sünden: Nem-
lich / das vns im
Sacrament ver-
gebung der Sün-
den / Lebē vnd Se-
ligkeit durch solche
wort gegeben wird.
Denn wo verge-
bung der Sünden
ist / da ist auch Le-
ben vnd Seligkeit.

Wie kan Leiblich
essen vnd trincken
solche grosse ding
thun?

Ant-

Quid verò pro-
dest sic comedisse
& bibisse?

Responsio.

Id indicant nos
bis hæc verba:
Pro vobis datur
& effunditur in
remissionem pec-
catorum: Nempe
quòd nobis in Sa-
cramento condo-
natio peccatorum,
vita & iusticia per
hæc verba tribu-
untur. Vbi enim
remissio peccato-
rum est, ibi est &
vita & iusticia.

Qui potest corpo-
ralis manducatio
tam magnū quid
efficere?

Re-

τις συμφορας ποιουτο
εδιδυ το και
πινδν;

ἀπόκρισις.

τουτο δηλοι η-
μιν παυτα τα ρημα-
τα: υπερ ημων δι-
δομδρον και εκχω-
ρδμον εις αφεσιν α-
μαρτιων: οτι δηλο-
ιοτι ημιν εν τουτω τα
μυσηρω των αμαρ-
τιων αφεσις, ζωη και
δικαιοσυνη διγα ταυ-
τα τα ρηματα δωρει-
ται. οτι γδ των αμαρ-
τιων αφεσις εστιν, εκει
και ζωη και δικαιο-
συνη παρεισι.

τος σωματικον φα-
γημα η ποτημα πως
δυναται τηλικαυτα
απεργαζεσθαι;
ἀποσ

מה יועיל כן אכל
ושתור :

מענה :

הנה מחוים ה

הם דברים א

אלה: תחתיכם

הנה נתן ונשפך

לכפור חטאים:

אולם כי לנו ב

בברית הוואת ס

סליחת חטאים

וחיים וישועה

נתנה בדברים

אלה: כי איה

סליחת חטאים

שמה יש גם חיים

וישועה :

איה יוכל אכל

ומשקה לעשור

הנה דבר כן גדול:

מענה F 5

Antwort.

Responsio.

Essen vnd trin-
cken thuts freilich
nicht/ Sondern die
wort/ so da stehen :
Für euch gege-
ben vñ vergossen
zur vergebung
der Sünden.

Welche wort sind
neben dem leiblich-
en essen vnd trinck-
en als das Heubt-
stück im Sacra-
ment. Vñ wer den
selbigē wortē gley-
bet/ der hat was sie
sagen vnd wie sie
lauten / Nemlich/
Verggebung der
Sünden.

Wer empfehet den
solch Sacrament
würdiglich?

Ant

Manducare &
bibere equidē non
efficiunt, sed illa
verba, quę hic stāt :
Pro vobis datur,
& effunditur in
remissionem pec-
catorum.

Quę verba sunt
circa corporalem
huius cibi & pos-
tus participationē
tanquam caput &
summa in sacra-
mento. Et qui fi-
dit his verbis, ille
habet, quod dicunt
ac sonant, Nempe
Remissionem pec-
catorum.

Quis autem vtiur
hoc Sacramento
dignē?

Res

ἀποκρίσεις.

τὸ μὲν φαγεῖν
καὶ πίνειν ἔμῃ ἀποτε-
λεῖσιν τοιοῦτό τι,
ἀλλὰ τὰ ῥήματα τὰ
ἐκεῖ γραφέντα: τὸ
ὑπὲρ ἡμῶν διδόμε-
νον ἔκκωλύον εἰς
ἀφεσιν ἁμαρτιῶν. ὅσα
δὲ ῥήματα παρὰ τὸ
φαγῆματι καὶ ποτή-
ματι τῷ σωματικῷ
οἰοῦναι τὸ κεφάλαιον
ἐν τῷ μυστηρίῳ ἐστὶ.
καὶ πᾶς ὁ πιστεύων
ἐν ταῖς ταῖς ῥήμασιν,
ἔχει τὸ ἐν αὐτοῖς λεγό-
μενον, οἷόν τε τὴν ἀ-
φεσιν τῶν ἁμαρτιῶν.

τίς ἔστι τοῦ μυστηρίου
τούτου ἀξίως ἀ-
πολαύει;

ἀπό-

מענה :

מאכל אלהים ומ
ומשתה לל
ועשרה זאת כי
אם הדברים
אלה אשר הם
עומדים פה :
תחתיכם הוא נ
נתן ונשפך לכפור
חטאים : אשר
דברים אצל
גופניות אכילה
ומשתה הנה הם
כראש ותכן בכרות
הזאת : וכל
המאמין לדברים
אלה לו יש כל
אשר הם אומרים
ומעידים אלוהין ה
הכפור חטאים :
מי ראוי לקחת
את ברית הזאת :

Antwort.

Responsio.

Fasten vnd leiblich sich bereiten ist wol eine feine eufferliche zucht: Aber der ist recht würdig vnd wol geschickt / wer den glauben hat an diese wort:

Fur euch gegeben vnd vergossen zur vergebung der Sünden.

Wer aber diesen Worten nicht glaubet / oder zweifelt / der ist unwirdig vnd ungeschickt.

Denn das wort / Fur euch / foddert eitel glaubige Herzen.

Wie

Ieiunare & corpus suum præparare, est quidem bona & externa disciplina: At ille est verè dignus ac probè paratus, qui habet fidem in hæc verba:

Pro vobis datur & effunditur in remissionem peccatorum.

Qui verò his verbis non credit, aut dubitat, ille est indignus ac imparatus. Quia hoc verbum, *Pro vobis*, requirit omnino corda credentia.

Quo

ἀποκρίσεις.

Νησεύειν καὶ σω-
 ματικῶς ἑαυτὸν προ-
 παρασκευάζειν καλῆ
 μὲν καὶ ἀγαθῆ κατὰ
 τὰ ἔξω παγδεῖα ἐστί·
 ἀλλὰ δὴ ὄντως ἀξι-
 οῦσιν καὶ εὖ παρε-
 σκευασμένους εἶναι
 ὑπάρχει, ὅσις πι-
 σεύει τοῖς ῥήμασι τέ-
 τοις· ὑπερ ὑμῶν δι-
 δόμενον καὶ ἐκχυό-
 μενον εἰς ἀφροσιν ἀ-
 μαρτιῶν. Ὅς ἔτι τούτοις
 τοῖς λόγοις οὐ πσεύδῃ
 ἢ ἀπορεῖ, ἀνάξι-
 οῦσιν ἐστὶ ἡ ἀσωτάκ-
 τως ἔχει. τὸ γὰρ ῥῆμα,
 ὑΠΕΡ ΗΜΩΝ,
 καρδίας παντάπασιν
 πσεύδους ἀναζητεῖ-
 ται.

מענה :

צום ופנור ה
 הגוף אולם הזה
 הוא יפה וחיצון
 מוסר : אבל זה
 אמנם הוא ראוי
 והיטיב נכון אשר
 מאמין לדברים
 אלה : תחתיכם
 הוא נתן ונשפך לכ
 לכפור חטאים :
 אך כל אשר
 לא מאמין לד
 לדברים אלה אז
 מועד ההוא לא
 ראוי ואינו נכון :
 כי הדבר הזה ת
 תחתיכם הוא
 שואל לבור
 נליל מאמינות :
 כאשר

ⲛⲧ

W **Z** **E** ein
Hausvater sein
Gesinde sol leren
Morgens vnd
Abends sich
segnen.

Des Morgens/
so du aus dem Bets
te ferest / soltu dich
segnē mit dem hei-
ligen Creuze / vnd
sagen:

D **E** **s** walt
Gott Vater /
Sohn / Heiliger
Geist / Amen.

Darauff kniend
oder stehend den
Glauben vnd Ba-
ter Unser. Wil-
stu / so magstu
dis

Q **V** **O** **P** **A**-
C **T** **O** **P** **A** **E** **D** **A**
gogi suos pueros
formas benedictio-
nis, vnam manē, al-
teram vesperi dicen-
dam, simplicissi-
mē docere
debeant.

Manē, cum
surgis ē lecto, sig-
nabis te signo
sanctæ Crucis di-
cens:

In nomine
Patris, & Filij,
& Spiritus San-
cti, Amen.

Deinde innis-
tens genibus vel
stans dicas Sym-
bolum & oratio-
nem Dominicam.
Si vis, potes &
hanc

ΚΑΤΑ

ὈΝ ΤΡΟΠΟΝ
οἰκθδεσπότης τοῖς οἰ-
κείοις αὐτοῦ τὰς εὐ-
λογίας, τὰς πρῶινάς
τε καὶ τὰς ἐσπερινάς,
ὁφείλη ἀπλῆσαι
πρωτιγενῶν.

τῷ πρῶτῳ ὅτε ἐκ τῆς
εὐνῆς ἐγείρη, τῷ ἀ-
γίῳ σαυρῶ σε ἐν-
ξῆς, Ἐ λέξῆς:

ἐν τῷ ὀνόματι Ἰ
πατρὸς, καὶ τοῦ υἱοῦ,
καὶ τοῦ ἁγίου πνεύμα-
τος, ἀμὲν.

εἶτα ἡ γονατίζων
ἢ ἐς ὧς τὸ σύμβολον
καὶ τὴν κυριακὴν
εὐχλή. καὶ εἰὰν θέ-
λης, διώασα καὶ
ταύ-

בְּאֵשֶׁר

יִלְמַד הַבַּעַר ב
בֵּית אֶרֶץ
בֵּיתוֹ לְהַתְפִּיל
בְּבִקְרָוּ וּבְעָרָב :

בְּהַשְׁכִּימָהּ בְּבִקְרָו
תְּתוּקָה בְּתוֹ צְלִיב
הַקְדוֹשׁ לֵאמֹר :

בְּשֵׁם הָאָב וְהַבֵּן
וְהַרוּחַ הַקְדוֹשׁ אֲמֵן :
וְאַחֲרֵי כֵן מִשְׁ
מִשְׁתַּחֲוִי עַל
בְּרַכּוֹת אֵל עוֹמֵד
תֵּאמֶר אֶרֶץ
עֲקָרִי אֲמוֹנָתֵנוּ וְת
וְהַתְפִּיל הַמְּשִׁיחַ :
וְאֵם תְּרַצֵּר
תֵּאמֶר

dis Gebetlin dar-
zu sprechen.

Ich dancke dir
mein Himli-
scher Vater /
durch Ihesum
Christum dei-
nen lieben Son-
das du mich die-
se Nacht fur al-
lem schaden vnd
fahr behütet
hast: Vnd bitte
dich / du wollest
mich diesen tag
auch behütē für
Sünden/vñ al-
lem übel/das dir
alle mein thun
vñ leben gefalle.
Den ich befehle
mich

hanc precatiuncu-
lam addere.

Gratias ago ti-
bi, mi Pater
coelestis, per I E-
S V M C H R I-
S T V M Filium tu-
um dilectum, quod
me hac nocte ab
omnibus incommo-
dis ac periculis con-
seruasti: Oro te,
vt velis me hac
die quoque con-
seruare à pecca-
to & omnibus ma-
lis, vt tibi omnia
mea facta at-
que adeò tota
vita beneplaceant.
Quia ego me
me-

αὐτῶν τὴν περιστά-
 χλὴν ἅμα λέγειν.

Εὐχαριστῶ σοι,
 οὐράνιε πάτερ, διὰ
 τὸ ἰησοῦ Χριστοῦ υἱοῦ
 σου ἀγαπητοῦ, ὅτι ἐ-
 μέ τὴν νύκτα τῆςδε
 διὰ πάντων δηλη-
 μάτων καὶ κινδύων
 διέσωσας, καὶ δέομαί
 σου ἵνα ἐμέ καὶ ταύ-
 τῶν τῶν ἡμέραν δια-
 τηρῆς διὰ τῆς ἁμαρτι-
 ας καὶ πάντων κα-
 κῶν, ὥστε σοι πάντ'
 ἐμὸν παράγγελμα τε καὶ
 βίον ἐπάρεσον χρέ-
 σται, ἐγὼ γὰρ ἐμέ
 τὸ

תאמר גַּם ה
 התפלה הזאת :

אני מודה לך
 האבי שבשמים ב
 בעבור ישוע מ
 משיח בנך אהוב
 כי בלילה הזה
 מכר רע ונזק
 שמרתני ומתפלל
 אני אליך למען גם
 בזה יום תשמרני
 מעונות וכל
 רע לרצותך את
 כל מעשי וח
 וחי : כי בידך
 מפקיד אני אתי
 ג

mich / mein Leib
vnd Seele / vnd
alles in deine
hende. Dein hei-
liger Engel sey
mit mir / das der
böse Feind keine
macht an mir
finde / Amen.

Vñ als denn mit
Freuden an dein
werck gegangen.

Des Abends /
wenn du zu Bette
gehst / soltu dich
segnen mit dem hei-
ligen Creuze / vnd
sagen :

DES walt
Gott Vater /
Son / Heiliger
Geist / Amen.

Dar-

meumq; corpus &
animam ac omnia
in manus tuas com-
mitto. Tuus san-
ctus Angelus sit
mecum, ne Diabo-
lus vllum ius in me
reperiat, Amen.

Postea alacriter
ad studia tua acces-
dendum.

VESPERI,
cum confers te cus-
bitum, signabis te
signo sanctæ Cruz-
cis dicens :

In nomine
Patris, & Filij,
& Spiritus San-
cti, Amen.

Des

τὸ σῶμά μου καὶ τὴν
ψυχὴν καὶ πάντα
εἰς χεῖράς σου ὀπι-
στέπω. Ὁ ἅγιός σου
ἄγγελος μετ' ἐμοῦ
ἔστω, ὅπως ὁ σατανᾶς
μηδεμίαν ἐν ἐμοὶ δύ-
ναμιν ἐνείσκη: ἁ-
μιλῶ.

καὶ τότε δὴ τοῖς
ἔργοις σου ὀπιχειρη-
τίον.

ΕΣΠΕΡΑΣ,
ὅτε τῆ ἐννῆ παρίσης,
τῷ ἁγίῳ σαυρῶ σε εἰ-
ξίς, ἔ λέξις:

ἐν τῷ ὀνόματι
πατρὸς, καὶ τοῦ υἱοῦ,
καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος
τῷ, ἁμιλῶ.

ἐπίστα

גופי ונפשי וכל
אשר לי : הקד
הקדוש מלאכה י
יהי עמדי למען ה
השטן לא ימצא
רשות עלי א
אמן :

ואחרי כן בש
בשמחה וחדור
תבוא אל פ
פעל ענינה :

בערב טרם ת
תשכב תתוק בתו
אלויב הקדוש ל
לאמר :

בשם האב והבן
והרוח הקדש א
אמן :

G 2 א

Darauff kniend
oder stehend den
Glauben vnd Ba-
ter Unser. Wiltu
so magstu dis Ge-
betlin darzu spre-
chen.

I **G** dancke
dir mein Him-
lischer Vater /
durch Ihesum
Christum dei-
nen lieben Son /
das du mich die-
sen Tag gne-
diglich behütet
hast: Vnd bitte
dich / du wollest
mir vergebē alle
meine Sünde /
wo ich vnrecht
gethan habe /
Vnd

Deinde innis
tens genibus vel
stans dicas Symbo-
lum & orationem
Dominicam. Si
vis, potes & hanc
precatiunculā ad-
dere.

G *Ratias ago ti-*
bi, mi Pater
cœlestis, per I E-
S V M C H R I-
S T V M Filium tu-
um dilectum, quod
me hac die
gratuita miseri-
cordia custodiui-
sti: Oro te, vt ve-
lis mihi condona-
re omnia pec-
cata mea, quæ in-
iustè perpetravi,
ve-

ἔπειτα γονατίζων
ἢ ἕως τὸ σύμβολον
καὶ τὴν κυριακὴν
εὐχλιώ. καὶ εἰὰν θεί-
λης, δυνάσται Ἐ ταύ-
τῃ τῇ προσευχῇ
ἀμα λέγειν.

וְאַחֲרַיִם כֵּן בּוֹרֵךְ
עַל בְּרַכּוֹת
אִו עֵמֶד תֹּאמַר
אֶת עֲקָרַי א
אֲמוֹנָתְנוּ וְתַפְלָה
הַמְּשִׁיחַ : וְאַת
תְּרַצֵּר תּוֹסִיף גַּם
הַתְּפִלָּה הַזֹּאת :

Εὐχαριστῶ σοι,
ὦ πατήρ οὐρανόε,
διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χρι-
στοῦ τοῦ υἱοῦ σου ἀγα-
πητοῦ, ὅτι ἐμὲ τῇ
ἡμέρᾳ τῇδε εὐ-
μερῶς διέσωσας: καὶ
θεομαί σου, ἵνα ἐμοὶ
πάσας τὰς ἀμαρ-
τίας ἐμοῦ, ὅπουδή-
ποτε ἠδίκησας, ἀφίης,
καὶ

אֲנִי מוֹדֶה לְךָ
הָאֵלֵּי שֶׁבְּשָׁמַיִם
בְּעֵבֹר יֵשׁוּעַ מִשׁ
מְשִׁיחַ בְּנֶךָ אֲהוּב
כִּי הַיּוֹם בְּחָסֶד
שָׁמַרְתָּנִי : וּמִתְפַּלֵּל
אֲנִי אֵלֶיךָ לְסִלּוּחַ
לְכָל עֲוֹנוֹתַי
אֲשֶׁר חָטָאתִי וְלִ
וְלִשׁׁ

G 3

Und mich diese
Nacht gnedig-
lich behüten.
Denn ich befeh-
le mich / mein
Leib und Seele/
und alles in dei-
ne hende. Dein
heiliger Engel
sey mit mir / das
der böse Feind
keine macht an
mir finde / Amē.

Und als denn
fluchs und frölich
geschlafen.

Wie

velisq; me hac no-
cte tua gratia beni-
gnè conseruare.
Quia ego me, me-
umq; corpus & a-
nimam, ac omnia
in manus tuas com-
mitto. Tuus san-
ctus Angelus sit
mecum, ne Dia-
bolus vllum ius in
me reperiat,
Amen.

Atq; ita tandem
secure & tranquil-
le dormiendum.

QVO

καὶ ἐμὲ πῶτις τῶν
 νύκτα εὐμενῶς δια-
 σώζεις. ἐγὼ γὰρ ἐμὲ
 τὸ σῶμά μου καὶ τῶν
 ψυχῶν καὶ τὰ πάν-
 τα εἰς χεῖράς σου ἐγ-
 χέριζω· ὁ ἄγγελος σου
 ἄγγελος σου ἐμοὶ ἔ-
 στω, ὅπως ὁ σατανᾶς
 μηδεμίαν εἰς ἐμὲ δύ-
 ναμιν ἐνερίσκη, ἀ-
 μὴν.

וְלִשְׁמֶרֶךָ אֲתִי ב
 בִּזְהָ הַלַּיְלָה בָּה
 בַּחֲסֵד : כִּי בְיָדְךָ
 מִפְּקִיד אֲנִי אֲתִי
 גּוֹפִי וְנַפְשִׁי וְכֹל
 אֲשֶׁר לִי : הַקְּדוֹשׁ
 מִלְּאַכְךָ יְהִי עִמָּדִי
 לְמַעַן הַשְׁטָן לֹא
 יִמְצָא רְשׁוֹתַי
 עָלַי אָמֵן :

καὶ τότε δὴ ἐξαυ-
 τῆς καὶ εὐφρόνως ἐν-
 υπνιασέον.

וְאַחֲרֵי כֵן פְּתַח
 הַשֶּׁכֶב בְּשֵׁלוֹם
 זְלַבְטָח :

α

G 4 כאשר

WZE ein
Hausvater sein
Gesinde sol leren
das Benedicite
sprechen :

Das Bene-
dicite.

Die Kinder vnd
Gesinde sollen mit
gefalten Henden
vñ züchtig fur den
Tisch treten vnd
sprechen :

Aller augen
wartē auff dich
HE R R / vnd
du gibst inen ire
Speise zu seiner
zeit. Du thust
deine hand auff/
vnd

QVO PA-
CTO PÆDA-
gogi suos pueros
Benedictionem men-
sæ & Gratiarum a-
ctionem simplicif-
simè docere
debeant.

BENEDICTIO
MENSÆ.

Pueri debent
complicatis manib-
us modestiam
præ se ferentes an-
te mensam stare &
dicere :

*Oculi omnium
in te sperant Do-
mine, & tu das
escam illorum in
tempore oppor-
tuno. Aperis tu
manum tuam,*
G

Κ Α Τ Α

ὄΝ ΤΡΟΠΟΝ
οἰκοδεσπότης πῶς αὐ-
τοῦ οἰκείοις πῶς τε εὐ-
λογίαν τῆς θεραπείας
καὶ πῶς εὐχαρι-
στῶν διδάξει
λέγει.

ΕΥΛΟΓΙΑ
τῆς θεραπείας.

Οἱ παῖδες καὶ οἱ
εἰκῆοι ὀφείλασι μετὰ
χειρῶν συμπλοκῆ καὶ
σεμνῶς τῆς θεραπείας
παριστάναι καὶ λέ-
γει.

Οἱ ὀφθαλμοὶ
πάντων εἰς σε ἐλπί-
σαι κύριε, καὶ σὺ
δίδως πῶς τροφὴν
αὐτῶν ἐν εὐκαρίᾳ.
ἀνοίξαι πῶς χεῖρά σου,
ε

בְּאִשֶּׁר

יִלְמַד הַבַּעַר ב
בֵּית אֶרֶץ
בֵּיתוֹ לְהִתְפַּלֵּל
טָרֵם יֵאָכְלוּ וְאַחֲרֵי
אֲכָלִים :

בְּרַכַּת שְׁלֵחַן :

הַבָּנִים וְעַבְדֵי
בְּשׂוֹא אֶת כַּפַּיִם
וְהִצַּנֵּעַ וְתִיַצְבוּ לָנֶגְד
לְנֶגֶד שְׁלֵחַן וְיֵא
וְיֹאמְרוּ :

עֵינַי כָּל אֶלֶיךָ
יְהוָה יִשְׁבְּרוּ ו
וְאַתָּה נֹתֵן לָהֶם
אֶת אֲכָלֵם בְּעֵתוֹ :
פִּוְתַח אֶת יָדְךָ
וּמַש

vnd settigest al-
les / was lebet /
mit wolgefalle.

Darnach das
Vater vnser vnd
dis folgende Ge-
bet.

Herr Gott
Himlischer Va-
ter / segne vns
vnd diese deine
Gaben / die wir
von deiner mil-
den güte zu vns
nemen / durch
Ihesum Chri-
stum vnsern
Herrn / Amen.

Das

*Et imple omne a-
nimal benedictio-
ne.*

Deinde oratio-
nem Dominicam
cum oratione se-
quenti.

*Domine Deus
Pater caelestis, be-
nedic nobis & his
donis, quae de tua
largitate sumi-
mus, Per Chri-
stum Dominum
nostrum: Amen.*

GRA

καὶ ἐμπιστὰς πᾶν
ζῶον εὐδοκίας.

Μετέπειτα τῶν
κυριακῶν ἐυχῶν ἔ
τῶν ἐπομδύλων πρῶσ-
δουχῶν .

κύριε θεός, πά-
τερ ἄβραμ, εὐλόγη-
σον ἡμᾶς καὶ τὰς δω-
ρεάς, ἃς ἀπὸ τῆς θα-
ψιλείας σου λήψο-
μεν, διὰ τοῦ ἰησοῦ
Χριστοῦ τοῦ κυρίου
ἡμῶν, ἀμήν.

εὐχα-

וּמְשִׁיבֵי לֶכְרַךְ
חַי רַצוֹן :

וְאַחֲרֵי כֵן יִתֵּן
יְתַפְּלֵלוּ תַפִּלַּת
מְשִׁיחַ וְאַחֲרֵיהָ א
אֶת תַּחֲנוּן
הַזֶּה :

אֲדֹנָי אֵל הַאֲב
שְׁבַשְׁמִים בְּרַךְ
אֲתָנוּ וְאֶלֶּה ש
שְׁלוּחֵיךָ אֲשֶׁר נ
נִקְחָם מִנְּדַבְּתֶךָ
בְּעֵבֹר יֵשׁוּעַ מ
מְשִׁיחַ אֲדֹנֵינוּ א
אֲמֵן :

תורה

Das Gra- tias.

Also auch nach dem Essen sollen sie gleicher weise thun / züchtig vnd mit gefalten Händen sprechen:

Dancket dem
Herrn/denn er
ist freundlich /
vnd seine gute
weret ewiglich.
Der alle Fleisch
Speise gibt / der
dem Bihe sein
Futter gibt / den
jungen Raben /
die in anruffen.
Er hat nicht lust
an der sterck des
Rosses / noch
gefal-

G R A T I A R V M

ACTIO.

Sic quoq; post cibum sumptum debent ad eundem modum modeste complicatis manibus dicere:

Confitemini
Domino, quoniam
bonus, quoniam
in seculum mise-
ricordia eius. Qui
dat escam omni
carni, qui dat iu-
mentis escam ipso-
rum, & pullis cor-
uorum inuocanti-
bus eum. Non
in fortitudine e-
qui voluntatem
habebit, neque

in

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑ.

תּוֹרָה :

Ὡς δὲ καὶ μετὰ τὸ
ἐπίειν ὀφείλασι τὸν
αὐτὸν τρόπον ποιῆν,
καὶ σεμνῶς καὶ μετὰ
χερῶν συμπλοκῆ λέ-
γειν :

כִּן גַּם אַחֲרַי א
אֲכַלֵּם יַעֲשֶׂה ה
הַצַּנֵּעַ וְנִשְׂוֹא אֶת-
כַּפַּיִם יֹאמְרוּ :

Ἐξομολογεῖσθε
τῷ κυρίῳ, ὅτι ἀ-
γαθὸς, ὅτι εἰς τὸ ἀνῶ-
να τὸ ἔλεος αὐτοῦ.
ὁ διδούς τὴν τροφὴν
πάσης σαρκί, καὶ
τοῖς κτήεσι τροφὴν
αὐτῶν, καὶ τοῖς νεοσ-
σοῖς τῶν κροτάκων τοῖς
ἰσθηκασμυνοῖς αὐτῶν.
ὅτι ἐν τῇ δυναστείᾳ οὐ
ἴκωσθε θελήσθε, οὐδέ
ἐν

הִזְרוּ לַיהוָה כִּי
טוֹב כִּי לַעוֹלָם
חֲסִדוֹ : נָתַן ל
לֶחֶם לְכָל-
בְּשָׂר : נָתַן לֵב
לְבַהֲמֹה לַחֲמָה
לְבָנֵי עֵרֶב אֲשֶׁר
יִקְרְאוּ : לֵל
בְּגִבּוֹרֵת הַסּוֹס
יִחַפֵּץ לֵל בֶּשֶׁ
בִּשׁוֹ

gefallen an je-
mands beinen.
Der HErr hat
gefallen an de-
nen/die in fürch-
ten/ vnd die auff
seine güte war-
ten.

Darnach das
Vater vnser / vnd
dis folgende Ge-
bet.

Wir dancken
dir HErr Gott
Vater / durch
Ihesum Chri-
stum vnsern
HErrn/ für alle
deine wolthat /
der du lebest vnd
regierest in ewig
keit / Amen.

Die

*in tibijs viri bene-
placitum erit ei.
Beneplacitum est
Domino super ti-
mentes eum, & in
eis, qui sperant su-
per misericordia
eius.*

Deinde oratio-
nem Dominicam
cum oratione se-
quenti.

*Gratias agi-
mus tibi, Domine
Deus Pater, per
IESVM CHRI-
STVM Domi-
num nostrum, pro
vniuersis beneficijs
tuis, qui viuus &
regnas in secula
seculorum, Amen.*

E L E

ἐν ταῖς κινήμασι δ' ἀν-
δρὸς εὐδοκῆ. εὐδοκῆ
κύριον ἐν τοῖς φόβου
μύροις αὐτῶν, ἢ ἐν τοῖς
ἐλπίζουσιν ὅτι τὸ ἔλε-
ος αὐτῶν.

μετέπειτα τὴν κυ-
ριακὴν περὶ σελῶν,
καὶ ταύτην τὴν ἔπος
μύριον ἐν χλω.

εὐχαριστῶμεν σοι
κύριε θεὸς πατήρ,
διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χρι-
στοῦ κυρίου ἡμῶν, ὑ-
πὲρ πεισῶν τῶν εὐερ-
γεσιῶν σου, ὅς ζῆς καὶ
βασιλεύεις εἰς ὅσα αἰ-
ῶνας, ἀμήν.

77112-

בְּשׁוֹקֵי הָאִישׁ יו
יִרְצוּ : רִצְוֹ י
יִהְיוּ אֶת יִרְאוּ
אֶת הַמִּיחָלִים
לְחַסְדוֹ :

וְאַחֲרֵי כֵן יִתְפַּלְלוּ
אֶת הַתְּפִלָּה
מְשִׁיחַ וְאַחֲרֵיהָ א
אֶת הַתְּחִנָּה ה
הַזֹּאת :

מוֹדִים אֲנַחְנוּ ל
לֵךְ אֲדֹנָי הָאֵל
בְּעֵבוֹר יֵש
יֵשׁוּעַ מְשִׁיחַ אֲד
אֲדֹנֵינוּ תַחֲרַת כ
טָל חֲסָדֶיךָ ש
שֶׁאַתָּה חַי וְמוֹלֵךְ
לְעוֹלָם עוֹלָמִים
אָמֵן :
פְּסוּק

Die Haus-
tafel etlicher
Sprüche / für
allerley heilige Or-
den vnd Stende /
dadurch dieselbigē
als durch eigen Le-
ction ihres Ampts
vnd diensts zu-
ermanen.

Den Bischof-
fen / Pfarhern
vnd Predigern.

Ein Bischoff sol
vnstrefflich sein /
eines Weibesman /
nüchtern / sittig /
messig / gastfren /
lehrhafftig / Als
ein Haushalter
Gottes / nicht ein
Weinseuffer / nicht
beif

ELEGAN-
TES QVÆ-
dam ex scriptura
sententiæ pro om-
nibus sanctis ordi-
nibus ac statibus,
per quas illi tan-
quam propria qua-
dam lectione sui
officij & muneris
admonentur.

EPISCOPI,
Parochis, & con-
cionatoribus.

Oportet Episco-
pum irreprehens-
ibilem esse, vnius
vxoris maritum,
vigilantem, sobris-
um, modestum,
hospitalem, aptum
ad docendum, non
violentum, non
pers

ΠΙΝΑΞ

ΚΙΣ ΓΝΩΜΩΝ
τινων πεῑ ἀπασῶν ἀ-
γίων τάξεων καὶ ἐπί-
σεων πρὸς τὰς αὐ-
τὰς δι' ἐκείνων κατ'
ἀνάγνωσιν αὐτῶν ἰδί-
αι τοῦ καθήκοντος
καὶ λειτουργίας ἀνα-
μιμνήσκην.

ΤΟῖΣ ἘΠΙΣΚΟ-
ποις, ποιμέσι, καὶ
ἐκκλησια-
σταις.

Δεῖ οὖν τὸν ἐπί-
σκοπον ἀνεπίληπτον
εἶναι, μίας γυναικὸς
ἄνδρα, νηφάλιον,
σώφρονα, κόσμιον,
φιλόξενον, διδακτι-
κὸν, ὡς οἰκονόμον τοῦ
θεοῦ, μὴ πάροινον, μὴ
σαλήκ-

לוח

פְּסוּקִים בְּעַד כ
כָּל-עַרְכֵי וּמ
וּמַעֲמָדִים קְרוֹשִׁים
לְהַבִּין כָּל-א
אִישׁ מִו צָרִיךְ
לַעֲשׂוֹת כְּמִדַּת
פְּקֻדָּתוֹ :

לְהַגְמוֹנִים וְלֹר
וְלַרְוֵעִים וְלֹק
וְלַקְהָלִים :

צָרִיךְ לְהִיּוֹת הַגְמוֹן
בְּלִי דָבָה בְּעַר
אִשָּׁה אַחַת פּוֹקֵחַ
צָנוּעַ עָנוּ מַכְנִיס
אֲרָחִים נְכוֹן ל
לְלַמֵּד כְּעֶבֶד הָאֵל
אֵינוֹ סָבָא יוֹן אֵין
מַכָּה

beißig / nicht vn-
ehrliche Hantie-
rung treibē: Son-
dern gelinde / nicht
haderhafftig / nicht
geizig / der seinem
eigen Hause wol
fürstehe / der gehor-
same Kinder habe
mit aller erbarkeit /
nicht ein newling /
etc. In der ersten
Epistel zu Timo-
theo am iij. vnd zu
Tito am ersten.

Den Zuhörern
vnd Pfarfin-
dern.

Der HErr hat
befohlen / das die / so
das Euangelium
verkündigen / sollen
sich vom Euanges-
lio neeren. j. Cor. ix.
Der

percussorem, non
turpiter lucri cupi-
dum; Sed æquum,
alienum à pugnis,
alienum ab auari-
cia, qui suæ domui
benè præsit, qui li-
beros habeat in
subiectione cum
omni reuerentia,
non nouiciū, &
cæt. Prima ad
Timotheum ter-
tio, & ad Titum
primum.

QV I D D E
beant Auditores
Episcopis suis.

Dominus ordi-
navit his, qui Eus-
angelium annuns-
ciant, de Euanges-
lio viuere. i. Cor-
inth, 9.

Com-

πλήκτων, μὴ ἀγχεθ-
 κερδῆ, ἀλλ' ὀφεικῆ,
 ἄμαχον, ἀφιλάργυ-
 ρον, ὃ ἰδίᾳ οἰκῶ κα-
 λῶς περιεσφύδρον,
 τέκνα ἔχοντα ἐν ὑπο-
 ταγῇ μὲν πάσης σεμ-
 νότητι, μὴ νεόφυ-
 τον: Ἐ τὰ λοιπὰ: τῆς
 ἀπὸς τιμῶν τῶ
 γ' καὶ ἀπὸς τίτων τῶ
 πρώτῳ.

ΤΟῖΣ Ἀκροα-
 τῶν τοῦ εὐ-
 αγγελίου.

Ὁ κύριος διέτα-
 ξε τοῖς τὸ εὐαγγέλιον
 καταγγέλλουσι, ἐκ
 τῶ εὐαγγελίου ζῶ;
 τῆς ἀπὸς καρμίνης
 τῶ 9.

καὶ ἄλλοι

מִכָּה אֵין סוֹחֵר ס
 סוֹחֵר לֵא הַגִּין ו
 אֲבֵל חֶסֶד אֵינו
 מֵהר לְרִיב אֵין ב
 כּוֹצֵעַ כֹּצֵעַ שׁוֹלֵט
 עַל-בֵּיתוֹ כְּדַעַר
 שְׂבָנָיו מֵאֲזִינִים
 וּכְבָדִים אֵינו ח
 חָדָשׁ וְכוּ : כֵּרא
 כְּרֵאשׁוֹנָה אֶל-
 טִימֹתַי כְּפָרֵק ג
 וְאֶל-טִיטוֹס כְּא

לְשׁוֹמְעֵי קְרִיאָה
 הַכְּשׁוֹרָה :

עָרַךְ יְהוָה לֵמ
 לְמַכְשָׁרִים אֶת-
 כְּשׁוֹרָה לְחִיּוֹר
 מִן כְּשׁוֹרָה :
 כְּרֵאשׁוֹנָה אֶל-
 קוֹרְנֵתַיִם ט :

יתן H 2

Der vnterrich-
tet wird mit dem
Wort/der teile mit
allerley gutes dem/
der in vnterrichtet:
zun Galatern am
sechsten Capit.

Die Eltesten /
die wol furstehen/
die halte man zwies-
facher ehren werd/
Sonderlich die da
erbeiten im Wort
vnd in der Lehre.
Den es spricht die
Schrifte / Du solt
dem Ochsen nicht
das Maul verbin-
den / der da dre-
schet. Item / Ein
Erbeiter ist seines
Lohns werd. i. Ti-
moth. am 5.

Wir bitten euch/
lieben Brüder /
das

Communicet
doctori in omni-
bus bonis is, qui
docetur Euange-
lium: Ad Galatas
capite sexto.

Qui benè præ-
sunt presbyteri,
duplici honore
digni habeantur,
maximè qui labo-
rant in verbo &
doctrina. Dicit
enim scriptura:
Non alligabis os
bouitrituranti: Et,
Dignus est opera-
rius mercede sua:
prima ad Timothe-
um quinto.

Rogamus au-
tem vos, fratres
vt

κρινωνείτω ὁ κρη-
τηχούμυϑ τὸν λό-
γον| τῷ κρητηχουῶτι,
ἐν πᾶσιν ἀγαθοῖς :
πρὸς γαλάτας τῷ ε΄.

יתן תלמיד הר
הדבר למלמדו מ
מקרא טובותיו :
אל גלטיים ו :

οἱ καλῶς πρεσε-
βῶτες πρεσβύτεροι δι-
πλῆς τιμῆς ἀξιόστω-
σαν, μάλιστα οἱ κρηπι-
ῶντες ἐν λόγῳ καὶ
διδασκαλία. λέγει
γὰρ ἡ γραφή : βουῶ
ἀλοῶντα ἐφίμωσας,
καὶ ἀξιῶ ὁ ἐργά-
της μισθὸν αὐτοῦ : τῆς
ἀ πρὸς Τιμόθεον
τῷ ε΄.

זקנים השולטים
באמונה יקברו
בכפל ובראשונה
אלה אשר עמלים
בדבר ובמשנה : כי
אומר המכתב לא
תחסם שור בדישו :
והפועל ראוי שכרו :
בראשונה אל טי
טימותי ה :

Ἐρωτάμυ υ-
μᾶς , ἀδελφοὶ ,
εἰδέειαι

מתפללים אנחנו
אלוכם אחים
H 3 הכירו

Das jr erkennet / die
an euch arbeiten /
vnd euch furstehen
in dem HERRN /
vnd euch ermanen.
Habt sie desto lie-
ber / vmb jres wer-
ckes willen / vnd
seid friedsam mit
inen. Zun Thes-
salonichern am 5.
Capit.

Gehorchet ewre
Lehrern / vnd fol-
get inen. Denn sie
wachen vber ewre
Seelen / als die da
Rechenschafft da-
fur geben sollen /
Auff das sie es mit
Freuden thun / vnd
nicht mit seuffzen.
Denn das ist euch
nicht gut. Zun E-
breern am 13.

Von

vt cognoscatis eos,
qui laborant inter
vos, qui præsunt
vobis in Domi-
no, & admonent
vos, vt habeatis il-
los in summo prez-
cio per caritatem
propter opus illo-
rum. Pacem habes-
te cum illis. Prima
ad Theffalon. 5.

Obedite præ-
positis vestris, &
cedite eis. Ipsi es-
nim vigilant quasi
rationem pro anis-
mabus vestris red-
dituri, vt cum gaus-
dio hoc faciant, &
non gementes.
Nam id est inutile
vobis. Ad Ebræos

13.

DE

εἰδέναι ὅτι κοπιῶντας
ἐν ὑμῖν, καὶ παύσαι-
μεύς ὑμῶν ἐν κυρίῳ
καὶ ἠγείσθαι αὐτοὺς
ὑπὲρ ἐκπερασσοῦ ἐν
ἀγάπῃ διὰ τὸ ἔργον
αὐτῶν. εἰρηνεύετε ἐν
ἑαυτοῖς. τῆς ἀπαύσης
ἱεροσολωνικῆς τῶ ε.

πειθεθε τοῖς ἡ-
γεμόνοις ὑμῶν, καὶ
ὑπαίκετε. αὐτοὶ γὰρ
ἀγγελοῦσιν ὑπὲρ
τῶν ψυχῶν ὑμῶν,
ὡς λόγον λαμβάνον-
τες, ἵνα μετὰ χαρᾶς
τοῦτο ποιεῶσι, καὶ μὴ
σενάζοντες. ἀλυσιτε-
λες γὰρ ὑμῖν τοῦτο·
πρὸς ἑβραῖους τῶ ιγ.

πει

הכירו נא את-
עמלים בכם ו
ושולטים עליכם
ביהנה ומעידים
בכם ואהבו אותם
יותר למען פק
פקדתם: ותהיו
שלמים אתם: בא
אל תסלונקיים ה:

שמעו בקול מ
מלמדיו והתענו
תחת יריהם: כי
הם השומרים ע
על נשמותיכם
כמו ההם שצריכים
לתת חשבון למען
יעשו אותו בש
בשמחה ולא
באנחה: כי זר
לא היה ריוח לכם:
אל עכרנים יג:
על H 4

H 4 על

Von Weltlicher
Oberkeit.

Jederman sey
vnterhan der O=
berkeit / die gewalt
vber in hat. Denn
es ist keine Ober=
keit one von Gott.
Wo aber Oberkeit
ist / die ist von Gott
geordnet. Wer sich
nu wider die Ober=
keit setzet / der wi=
derstreibet Gottes
ordnung. Die aber
widerstreben / wer=
den vber sich ein
Urteil empfahen.
Denn sie tregt das
Schwert nicht
vmb sonst / Sie ist
Gottes Dienerin /
eine Racherin zur
straff vber den / der
böses thut. Röm. 13.

Du

DE MAGI=
stratibus.

Omnis anima
potestatibus super
eminentibus sub=
dita sit. Non enim
est potestas, nisi à
Deo. Quæ verò
sunt potestates, à
DEO ordinatæ
sunt. Itaque quis
quis resistit pote=
stati, DEI ordi=
nationi resistit.
Qui autem resti=
terint, sibiipsis iu=
dicium accipient.
Non enim frustra
gladium gestat.
Nam DEI mini=
ster est, vltor ad i=
ram ei, qui, quod
malum est, fecerit.
Rom. 13.

Non

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΡ-
ΧΗΣ ΚΑΙ ΕΞΟΥ-
ΣΙΑΣ.

Πᾶσα ψυχὴ ἐξ-
ουσίασιν ὑπερέχουσιν
ὑποτασσέσθω. ἔγερ
εἰσιν ἐξουσία, εἰ μὴ διὰ
θεοῦ, αἱ ἣ ἔσται ἐξου-
σία, ὑπὸ τοῦ θεοῦ τε-
ταγμένα εἰσιν. ὥστε
ὁ ἀντιπασόμενος τῇ
ἐξουσίᾳ, τῇ τοῦ θεοῦ
ἀταγῇ ἀνίστησεν.
οἱ ἣ ἀνίστησόντες, ἑαυ-
τοῖς κέλευμα λήψον-
ται. οὐ γὰρ εἰκὴ πλὴν
μάχαιραν φορεῖ.
θεοῦ γὰρ ἀτάκτοι
εἰσιν, ἐκδικεῖ εἰς ὄφ-
ελον τὰ τὸ κακὸν
πράσσοντι: πρὸς
Ῥωμαίους τὰ γ.

על שליטים
ופקדים:

כל איש יכבש
לשלטון אשר ת
תורה בו: כי
אין שלטון א
לא מאת אלהים:
וכל שלטון אשר
היה מני א
נערכה הזאת: על
בן אשר מורד ע
על שלטון ההוא
מורד על מערכת
אלהים: וכל
מורדים יקחו הדין
עליהם: כי לא
לשוא נושאת היא
את חרב: כי עבר
האל היא לעשות
נקמה בכל אשר
פועל רע: א
רומיים יג:

H 5

κα

Du solt das
Recht nicht beugē/
vnd solt auch kein
Person ansehen /
noch geschencf ne-
men. Denn die ge-
schencf machen die
Weisen blind/vnd
verkeren die sachen
der gerechtē. Was
recht ist / dem soltu
nachjagen. Im 5.
buch Mose am 16.

Von den Un-
terthanen.

Gebet dem Kei-
ser / was des Kei-
sers ist / vnd Got-
te/was Gottes ist.
Matth. am xxiij.
So seid nu aus-
noht vnterthan /
nicht

Non declinas
bis iudicium, nec
agnosces personas,
neq; accipies mu-
nera. Quia mune-
ra excœcant ocu-
los sapientum, &
peruertunt verba
iustorum. Iustici-
am iusticia perse-
quaris. Deutero-
nomij decimosex-
to capite.

QVID SVB-
diti Magistrati-
bus debeant.

Reddite, quæ
sunt Cæsaris, Cæs-
sari, & quæ sunt
Dei, Deo. Matth.
22.

Ideoq; necessitas
te subditi estote,
non

Ὅτι κ' ἐκκλιναῖς
 κείσιν, ἔδ'ε δ'πτιγνώ-
 ση πέρσωπον, ὅυδ'ε
 λήψη δῶρα. τὰ γὰρ
 δῶρα ἐκτυφλοῖ ὀφ-
 θαλμοὺς σοφῶν, καὶ
 ἐξάιρετ' λόγους δικαί-
 ων. δικαίως τὸ δίκαι-
 ον διώξῃ. τὸ δ'δυσπερ-
 νομίῃ τῷ 15.

ΠΕΡΙ ΤῶΝ
 ὑπεξουσιῶν.

ἀπόδοτε τὰ κή-
 σαρχα κήσαρι καὶ
 τὰ τοῦ θεοῦ τῷ θεῷ.
 Ματθ. 23 κβ.

Διὸ ἀνάγκη ὑποτάσσε-
 σθαι,

לא תטה משפט
 לא תכיר פנים
 ולא תקח שחד:
 כי השחד יעור ע
 עיני חכמים וי
 ויסלק דברי צד
 צדיקים:
 צדק בצדק תרדף:
 הדברים יו:

על נכבשים:

תנו לקיסר אשר
 הם לקיסר ול
 ולא להים אשר
 הם לאלהים: מת
 מתי בכ:
 על כן הקבשו מצרף
 אין

nicht allein vmb
der straffe willen /
sondern auch vmb
des gewissenwillē.
Derhatben müßet
jr auch Schos ge-
ben. Denn es sind
Gottes diener / die
solchen Schus sol-
len handhabē. So
gebet nu jederman
was jr schuldig
seid / Schos dem
der Schos gebürt/
Zoll dem der Zoll
gebürt / furcht dem
furcht gebürt / ehre
dem ehre gebürt:
Rom. xiiij.

SD ermane
ich nu / das man
für allen dingen zu
erst thue Bitte / ge-
bet / Fürbit / vnd
Dancksagung / für
alle Menschen /
für

non solum pro-
pter iram, sed etiam
propter conscien-
tiam. Ideo es-
nim & tributa præ-
statis. Ministri es-
nim Dei sunt, in
hoc ipsum serui-
entes. Reddite er-
go omnibus debita:
cui tributum,
tributum: cui ves-
tigal, vectigal: cui
honorem, hono-
rem: Roman: des-
cimo tertio.

Adhortor pri-
mum omnium fi-
eri obsecrationes,
orationes, interpel-
lationes, gratiarum
actiones pro om-
nibus hominibus,
pro

ου μόνον Διὰ τὴν ὀρ-
 γλὴν, ἀλλὰ καὶ Διὰ
 τὴν σωείδησιν. Διὰ
 τοῦτο γὰρ καὶ Φόρουσ
 τελεῖτε. λητουργοὶ γὰρ
 θεοῦ εἰσιν εἰς αὐτὸ τοῦ-
 το περισκαρτερωῦντες.
 ἀπόδοτε ἔν πάσι ταῖς
 ὀφθαλαῖς: τῷ τὸν Φό-
 ρον, τὸν Φόρον: τῷ
 τὸ τέλῳ, τὸ τέλῳ:
 τῷ τὸν Φόρον, τὸν Φό-
 ρον: τῷ τὴν τιμὴν,
 τὴν τιμὴν: πρὸς Ρω-
 μάους γ'.

Παρακαλῶ ἔν
 πρῶτον πάντων ποι-
 εῖσθαι δεήσεις, προσ-
 δυχὰς, ἐντεύξεις,
 εὐχαριστίας ὑπὲρ
 πάντων ἀνθρώπων,
 ὑπὲρ

אֵין לְבַר בְּעֵבֹר
 מוֹסֵר אֲבָל
 לְמַעַן עֲדַרְתָּ הַנִּי
 הַנְּפִשׁוֹתֵיכֶם: כִּי
 לָכֵן אַתֶּם נִתְּנִים אֵת
 הַמָּס: כִּי עֲבַדְתֶּם אֱלֹהִים
 לְפַקְדָה הַזֹּאת
 מִנְּצַחִים: עַל—
 כֵּן תִּנּוּ לְכֹל אֲשֶׁר
 צָרִיךְ לְתֵרֵת הַמָּס
 שְׁלוֹ מָס מ
 שְׁלוֹ מָס י
 יִרְאֶה שְׁלוֹ יִרְאֶה
 שְׁלוֹ כְבוֹד:
 אֶל—רוֹמָיִם יג:

מַעִיר אֲנִי לְהַע
 לְהַעֲשׂוֹת לְפָנַי כָּל-
 דְּבַר בְּרִאשׁוֹנָרְת
 תַּחֲנוּנִים וְתַפְלוֹת
 וּמִשְׁאַלוֹת וְתוֹרוֹת
 בְּעַד כָּל—אֲנָשִׁים
 בְּעַד

für die Könige / vnd
für alle Oberkeit /
Auff das wir ein
gerüglich vñ stilles
Leben führen mü-
gen / in aller Gott-
seligkeit vnd erbar-
keit. Denn solches
ist gut / dazu auch
angenem für Gott
vnserm Heiland.
1. Timoth. am ij.

Erinnere sie /
das sie den Für-
sten vnd der Ober-
keit vnterthan vnd
gehorsam sein / etc.
Tito am iij.

Seid vnterthan
aller Menschlichen
ordnung / vmb des
HERRN willen /
Es sey dem Könige
als dem Obersten /
od' den Heubtleutē
als

pro regibus, & om-
nibus, qui in sub-
limitate constituti
sunt, vt quietam &
tranquillam vitam
agamus, cum om-
ni pietate & graui-
tate. Hoc enim bo-
num est &, acce-
ptum coram salua-
tore nostro Deo.
1. Timoth. 2.

Admone illos
Principib. & Ma-
gistratibus subdi-
tos esse, &c. Tit.
tertio.

Subditi estote
omni humane crea-
turæ propter Do-
minum, siue Regi
tāquam præcellen-
ti, siue Ducibus,
tan-

ὑπὲρ βασιλέων, καὶ
πάντων τῶν ἐν ὑπερ-
οχῇ ὄντων, ἵνα ἡρε-
μον καὶ ἡσυχίαν βί-
ον ἀγάγωμεν ἐν πά-
ση εὐσεβείᾳ καὶ σεμ-
νότητι. τοῦτο γὰρ κα-
λὸν καὶ ἀπόδεκτον
ἐνώπιον τοῦ σωτῆρος
ἡμῶν θεοῦ, τῆς ἀπαρ-
τιμότητος τῷ β.

ὑπομίμησκε αὐ-
τοῦ δ' ἑξ ἑστί-
αις ὑποτάσσεται, πρῶ-
ταρχεῖν: Ἐπεὶ λοιπὰ.
πρὸς τίτ. γ.

ὑποτίγητε ἐν ὧν πά-
ση ἀνθρώπινη κτίσις
ἀπὸ τοῦ κυρίου: εἴτε
βασιλεῖ, ὡς ὑπερέ-
χοντι: εἴτε ἡγεμόσιν,
ὡς

בְּעַד מַלְכִים וְכָל-
נְסֻכִים לְמַשְׁלוֹת
לְמַעַן נַחֲיָה שְׁלָמִים
וְלִבְשָׁח בְּכָל-עֲבֹדַת
יְהוָה וּבַחֲסָדִים:
כִּי הִזָּה טוֹב וְרָצוֹן
לְנֶגֶד אֱלֹהִים מו-
מֹשִׁיעֵנו: בְּרָא
בְּרָאשׁוֹנָה אֱל-
טִימוֹתַי בְּפָרֶק ב:

הִזָּהר אֹתָם לְהִכָּבֵשׁ
וְלְהִאָּזֵן לְרוֹזְנִים ו
וְלִשְׁלִיטִים וְכו':
אֱל-טִיטוֹס ג:

הִכָּבְשׁוּ לְכָל-
מַעֲרַכֹת אַנְשִׁים
בְּעִבּוֹר יְהוָה א
אֱמ לְמֶלֶךְ כַּמ
טָמוֹ לְעֵלְיוֹן א
אֱמ לְנַגִּידִים
טָמו

als den Gesandten
von jm/ zur Rache
vber die Bbelthe-
ter/ vnd zu lobe den
Fromen: j. Pet. ij.

Den Ehemennern.

Ihr Männer
wonet bey ewern
Weibern/ mit ver-
munfft / vnd gebet
dem Weibischen
als dem schwäch-
sten Berckzeug sei-
ne ehre/ als Mit-
ben der Gnade des
Lebens / Auff das
ewer Gebet nicht
verhindert werde:
j. Pet. iij.

Ihr Männer lie-
bet ewre Weiber /
vñ seid nicht bitter
gegen sie: Jun Co-
lossern am iij.

Den

tanquam ab eo
missis, ad vindic-
tam quidem nos-
centium, laudem
verò rectè agentium.
1. Pet. 2.

MARITIS.

Viri similiter
cohabitent secun-
dum scientiam, ve-
luti infirmiori vas
si muliebri impar-
tientes honorem,
tanquam etiam co-
hæredes gratiæ vi-
tæ, ne interrumpantur preces ve-
stræ: 1. Petri 3.

Viri diligite
vxores, & ne sitis
amarulenti aduersus illas: Ad Col-
lossen. 3.

VXOR

ὡς δὲ αὐτοῦ πεμπο-
μύοις εἰς ἐκδίκεσιν
καὶ κεραιοῦν, ἔπαυ-
νον ἢ ἀγαθοποιῶν. Ἄ
Πέτρος β'.

ΤΟῖΣ ΓΑΜΕ-

ταις.

οἱ ἄνδρες ὁμοί-
ως συνοικουῦτες κα-
τα γινώσκιν ὡς ἀδελφε-
τέρω σκεδύει τῆς γυναι-
κείῳ δαπονέμοντες πι-
μνῶ, ὡς καὶ συγκλη-
ρονόμοι χάριτος ζω-
ῆς, εἰς τὸ μὴ ἐκκρόπτε-
σθαι τὰς ψευδοχρῆ-
σῶν. Ἄ Πέτρος γ'.

Οἱ ἄνδρες ἀγα-
πάτε τὰς γυναῖκας,
καὶ μὴ πικραίνεσθε
πρὸς αὐτὰς. πρὸς
Κολαοσαῖς τῶ γ'.

ταῖς

כְּמוֹ לְשִׁלּוּחֵי
מִמֶּנּוּ עַל-נְקָמָה
בְּפֹשְׁעִים וְכָבוֹד
בְּתַמּוּמִים : הָא כ
כִּיפָּרָה ה :

לְאִישִׁים :

הָאִישִׁים זְבֻלוּ לָנ
לְנָשֵׁיכֶם בְּשִׁכְרָה
וְתִנּוּ לָהֶן כְּמוֹ לְכָלִי
אֲמַלְל כְּבוֹדֶן כָּגַם
יִזְרְשִׁי הַחֵן חַיִּים
לְמַעַן לֹא תַעֲצֹרְנָה
תְּפִלוֹתֵיכֶם :
הָא כִּיפָּרָה ה :

הָאִישִׁים אֲהַבּוּ
אֶת-נְשֵׁיכֶם
וְאַל תְּהִיוּ מֵר
מְרִים לְעַמְתָּן :
אַל-קוֹלְסוּיִם
ה :

I לְנָשִׁים

Den Eheweibern.

Die Weiber seien vnterthan iren Männern/als dem Herrn: Wie Sara Abraham gehorsam war / vnd hies in Herr / welcher Tochter jr worden seid / so jr wolthut / vnd nicht so schüchter seid. In der j. Epistel Petri am iij.

Den Eltern.

Ir Väter reizet ewer Kinder nicht zu Zorn / das sie nicht schew werdē: Sondern ziehet sie auff in der zucht vñ ermanung zu dem HErrn. Ephes. vj.
Den

VXORIBVS.

BVS.

Similiter vxores subditæ sitis vestris viris tanquam Domino: Quem admodum Sara obediuit Abraham, Dominum illum appellans, cuius factæ estis filia, dum benefacitis, & non terremini vllò pascuore. 1. Pet. 3.

PARENTIBVS.

TIBVS.

Patres ne prouocetis ad iram liberos vestros: Sed educetis illos per eruditionē & correctionem Domini. Ephes. 6.

Libere

ΤΑΪΣ ΓΑΜΕ-
ΤΑΪΣ.

ὁμοίως αἱ γυναῖ-
κες ὑποτασσόμεναι
τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν,
ὡς τῷ κυρίῳ : ὡς
σὰρξ αὐτῆς ὑπήκουσε τῷ
Ἀβραάμ, κύριον αὐ-
τὴν καλεῖσθαι, ἧς ἐγέννη-
θητε τέκνα, ἀγαθοποι-
ῆσαι, καὶ μὴ φοβέ-
σθαι μηδεμίαν πλῆθη-
σιν. τῆς ἁ Πέτρας γ.

ΤΟΪΣ ΓΟ-
ΝΕΥΣΙ.

οἱ πατέρες μὴ ἐρε-
θίζετε ἢ παροργίζετε
τὰ τέκνα ὑμῶν, ἵνα
μὴ ἀθυμῶσιν : ἀλλ'
ἐκτρέφετε αὐτὰ ἐν
παίδειᾳ καὶ νοουθεσίᾳ
κυρίου, πρὸς ἐφε-
σίους.

τοῖς

לְנָשִׁים :

הַנָּשִׁים הַכּוֹבְשָׁנוֹת
לְבַעַל יִכְנָן כִּמּוֹ לַאֲדֹנָי : כַּאֲשֶׁר שָׁרָה לְאַבְרָהָם קוֹרְאָתָא אֹתוֹ אֲדֹנָי אֲשֶׁר בְּנוֹתָיָה אֵתָּן אִתָּיָהּ וְלֹא תִחַתְּנָה חֶפְזָה : כִּי־יִפְּרוּ ג :

לְאָבוֹת :

בְּאָבוֹת אֲלֹהֵי תַכְעִיסוּ בְּנֵיכֶם מִן תַּחֲסֹר נַפְשָׁם : אֲבֵל אֲמֵנוּ אִוֹתָם בְּמוֹסָר וְנוֹהוֹרָת יְהוָה : אֲלֵל אֶפְסִיִּים :

I 2 לבנים

Den Kindern.

Ir Kinder seid
gehorsam ewren
Eltern in dem H^E
rrn. Denn das ist
billich. Ehre Vate-
ter vnd Mutter /
Das ist das erste
Gebot/das verheiß-
sung hat/ Nemlich
das dirs wolgehe
vñ lange lebest auff
Erden. Ephes. vj.

Den Knechten/
Mägden / Tag-
lönern vnd Er-
beitern.

Ir Knechte seid ge-
horsam ewren leib-
lichen H^Errn mit
furcht vnd zittern/
in

LIBERIS.

Filij obedite
Parentibus vestris
in Domino. Nam
id est iustum. Ho-
nora patrem tuum
& matrem tuam:
Quod est præce-
ptum primum in
promissione: vt
bene tibi sit, & sis
longæuus in terra.
Ephes. 6.

SERVIS,
Ancillis, Merce-
narijs, & cæteris
ad laborem con-
ductis.

Serui obedite ijs,
qui Domini sunt
iuxta carnem, cum
timore ac tremore,
cum

ΤΟῖΣ ΤΕ-
ΚΝΟΙΣ.

Τὰ τέκνα ὑπα-
κούετε τοῖς γονεῦσιν
ὑμῶν ἐν κυρίῳ. τοῦ-
το γάρ ἐστι δίκαιον. τί-
μα τὴν πατέρα σα &
τὴν μητέρα (ἣτις ἐσὶν
ἐντολὴ πρώτη ἐν ἐ-
παγγελίᾳ) ἵνα εὖ σοι
γένηται, καὶ ἔσῃ μα-
κροχρόνιος. Ἡτις τῆς
γῆς. τῆς πρὸς οὐτὸν ἐ-
φροσύνης τῶν 5.

ΤΟῖΣ ΔΟΥΛΟΙΣ
καὶ ταῖς δούλαις, τοῖς
μιοθίοις & τοῖς ἐρ-
γάταις.

οἱ δούλοι ὑπα-
κούετε τοῖς κυρίοις
κατὰ σάρκα, μετὰ
φόβου καὶ τρόμου
ἐν α-

לבנים :
הבנים שמעו ל
לאבותיכם כי
ביהודה : כי
ישר היה : כבוד
את אביך וא
את אמך :
אשר מצוה היא
הראשונה במב
במבטחה : למען
תצליח ויאריכון
ימיה על ה
האדמה : אל
אפסיים :
לעבדים לשפ
לשפחות לשכ
לשכידים ולפ
ולפועלים :
העבדים שמעו
לאדניכם כבשר
ביראה ובירעור
בתם I 3

in einfeltigkeit ew-
res herze/als Chri-
sto selbs: Nicht mit
dienst allein für
augen / als Men-
schen zugefallen /
Sondern als die
Knechte Christi /
das jr solchen wil-
le Gottes thut von
herzen / mit gutem
willen. Last euch
dünnen / das jr
dem HErrn / vnd
nicht den Mensch-
en dienet / vnd wis-
set / was ein jegli-
cher guts thut / das
wird er empfahen/
er sey Knecht oder
Freyer. Ephes. vs.
vnd Coloss. iij.

Den

cum simplicitate
cordis vestri, tan-
quam Christo: Nō
ad oculum seruien-
tes, veluti homini-
bus placere studen-
tes, sed tanquam
serui Christi: faci-
entes, quæ vult
Deus, ex animo,
cum beneuolentia,
seruientes Domi-
no & non homini-
bus: illud scientes,
quod vnusquisq;
quod fecerit boni,
hoc reportabit à
Deo, siue seruus
fuerit, siue liber.
Ad Ephes. sexto,
& Colossenses ter-
tio.

Pa-

ἐν ἀπλότητι τῆς καρ-
 δίας ὑμῶν, ὡς τῷ
 χειρῶ. μὴ κατ' ὀφ-
 θαλμοδύλειαν ὡς ἀν-
 θρωπάρεσκοι, ἀλλ'
 ὡς δ᾿ ἄλοιοι τοῦ χειρῶ:
 ποιουῦτες τὸ θελημα
 τοῦ θεοῦ ἐκ ψυχῆς,
 μετ' εὐνοίας δαλεύον-
 τες τῷ κυρίῳ, καὶ ὡς
 ἀνθρώποις: εἰδότες,
 ὅτι ὁ ἐάν τι ἔκαστος
 ποιήσῃ ἀγαθόν, τοῦτο
 κερμαίνεται παρὰ τοῦ
 κυρίου, εἴτε δ᾿ ἄλοιοι,
 εἴτε ἐλεύθεροι. ἐφεσ:
 ς. καὶ κολασ. γ.

τοῖς

בתם — לבבכם
 כמו למשיח: אין
 כעבדת עינים כמו
 חפצים להתרצו
 אלא — אנשים כי
 אם כעבדי משיח:
 עושים את
 רצון אלהים מ
 מנפש עם חפץ
 עובדים ליהוה
 ולא לאנשים:
 ודעו כי כל
 את אשר יעשה
 איש טוב ושל
 ושלם לו מ
 מאת יהוה א
 אם עבד הוה
 ואם חפשי:
 את — אפסיו
 ו ואת קו
 קולסיו ג:

I 4 לאדנ

Den Haushe-
rrn vnd Haus-
frauen.

Ir Herrn thut
auch dasselbige ge-
gen inen / vnd las-
set ewer drewen /
vnd wisset / das jr
auch einen Herrn
im Himmel habt /
vnd ist bey jm kein
ansehen der Pers-
son. Zun Ephes. vj.

Der Gemeinen
Jugend.

Ir Jungen
seid den alten vn-
terthan / vnd be-
weise darinn die
demut. Denn
Gott

PATRIBVS
familias & matri-
bus familias.

Et vos Domi-
ni eadem facite er-
ga illos, remitten-
tes minas, scientes,
quòd & vester ip-
sorum Dominus
est in cœlis, nec
personæ respectus
est apud illum.
Ephes. 6.

COMMUNI
Iuuentuti.

Similiter iunio-
res subditi estote
senioribus, & hu-
militatē animi vo-
bis infixam habe-
te: Propterea quòd
Deus

ΤΟῖΣ ΔΕΣΠΟ-
ταις καὶ ταῖς δε-
σποίνας.

καὶ οἱ κύριοι τὰ
αὐτὰ ποιεῖτε πρὸς
αὐτοὺς, ἀνιέντες τὴν
ἀπειλὴν, εἰδότες, ὅτι
καὶ ὑμῶν αὐτῶν ὁ κύ-
ριος ἐστὶ ἐν ἔρανοῖς,
καὶ περισπολησῖα
ὅτι ἐστὶ παρ' αὐτῶν.
πρὸς οὗτ' ἐφεσίκατ' τῶν
ς.

Τῆι Κοινῆι νε-
ανικῆ ἡλικίᾳ.

ὁμοίως νεώτεροι
ὑποτάγητε πρεσβυ-
τέροις : καὶ τὴν τα-
πεινοφροσύνην ἐγ-
κυμβώσαθε . ὅτι
ὁ θε

לאדנים ולגב
ולגבירות :

ואתם האדנים ע
עשו עצם אליהם
שומטים אפכ
אפכם יודעים
ט' גם שלכם א
אדני בשמים
יהוא לא נושא
פנים : א
אפטים :

לבחורים :

הנערים הכבשו
לזקנים וענוות
תהי טבעה
בנפשותיכם : כי
לבא I 5

Gott widerstehet
den Hoffertigen /
Aber den demüti-
gen gibt er gnade.
So demütiget euch
nu vnter die gewal-
tige hand Gottes/
das er euch erhöre
zu seiner zeit. i. Pet.
v.

Den Widwen.

Welche eine
rechte Widwe vnd
Einsam ist / die stel-
let jr hoffnung auff
Gott / vnd bleibet
am Gebet tag vnd
nacht. Welche aber
in wollüsten lebet/
die ist lebendig tod.
i. Timoth. v.

Der

Deus superbis res-
sistit, humilibus au-
tem dat gratiam.
Humiliamini igitur
sub potenti ma-
nu Dei, vt vos ex-
tollat, cum erit op-
portunum. i. Pet. 5.

VIDVIS.

Quæ verè vis-
dua est ac desolata,
sperat in Deo, &
perseuerat in obser-
uationibus ac pres-
cationibus noctu-
dieq;. Porro quæ
in delicijs versatur,
ea viuens mortua
est. i. Timoth. 5.

Omni-

ὁ θεὸς ὑπερηφάνους ἀντιπάσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν. ταπεινώθητε οὖν ὑποπλὴν κραταῖαν χεῖρα τοῦ θεοῦ, ἵνα ὑμᾶς ὑψώσῃ ἐν καιρῷ. τῆς ἀ τοῦ Πέτρου τῷ ε.

ΤΑΪΣ ΧΗΡΑΙΣ.

ἡ ὄντως χήρα καὶ μεμονωμένη ἤλπικεν ἐπὶ τὸν θεόν, καὶ προσεύχεται τῆς δεήσεσι καὶ τῆς προσευχαῖς νυκτὸς καὶ ἡμέρας. ἡ δὲ σπαταλώσα, ζῶσα τέθνηκε. τῆς ἀ πρὸς τιμόθ. ε.

τοῖς

לְגַאֲוִים מוֹרְרֵי אֱלֹהִים
וְלַעֲנָוִים כִּוְנֵי חַן :
עַל-כֵּן הִתְעַנּוּ תַחַת
יַד אֱלֹהִים חֲזָקָה
לְמַעַן יִרְיֶם אֶתְכֶם
בְּעֵתוֹ : בְּרֵאשׁוֹנָה לְכוּ
לְכִיפּוֹרָה ה' :
לְאֶלְמָנוֹת :
אֲשֶׁר אֲמַנָם אֶתְכֶם
וְגַלְמוּדָהּ וְגַלְמוּדָהּ
הַהִיא בּוֹטְחִים
אֶת אֱלֹהִים
וּמִנְצָחָהּ בְּתַחֲנוּגִים
וּתְפִלּוֹת יוֹמָם
וְלַיְלָה : אֲבָל
אֲשֶׁר תַּחֲוִיהָ בַע
בְּעַדְנֵים הַהִיא
חַוָּה כְּתוּבָה :
אֶת אֶת טִימ
טְמוֹתַי ה' :
לְכָל

Der Gemeine.

Lebe deinen
Nehsten / als dich
selbst. In dem
wort sind alle Ge-
bot verfasst.
Zun Römern am
xiiij. Capit.

Und haltet an
mit beten für alle
Menschen. 1. Ti-
moth. ij.

Ein jeder lern
sein Lection/

So wird es wol
im Hause
ston.

OMNIBVS
in commune.

Dilige proxima-
mum tuum sicut te-
ipsum. In hoc ser-
mone omnia præ-
cepta summam
comprehenduntur.
Ad Rom. 13.

Et ante omnia
fiant deprecatio-
nes, pro omnibus
hominibus.
1. Timoth. 2.

*Cuius sit inprimis
magna sua le-
ctio cura,
Vt domus officij
stet bene recta
suis.*

ΤΟῖΣ Πᾶσι
κρινῶς.

ἀγαπήσῃς τὴν πλη-
σιόν σου ὡς σεαυτὸν.
ἐν πύτῃ τῷ λόγῳ
πάντα τὰ προστάγμα-
τα ἀνακεφαλαίωσαι
ῥωμ. ιγ.

καὶ ποιῶν εὐ-
ησύχῃς ὑπὲρ πάντων
ἀνθρώπων, ἅ πρὸς
τιμὸς β.

εἰ πάντες βροτοῖς
τὰ δεόντα μέμηλε
τελέσαι,
ἀνθήσῃ πάσης ἐν-
πραγίησι δόμῳ.

ΤΕΛΟΣ.

לְכָל בְּנֵי אָדָם :

אָהַב אֶת רֵעֶךָ
כְּמוֹתָ : כְּאֶת
הַדְּבָר קָל מִצַּד
מִצְוֹתָ כְּמוֹ בְּסֵד
נִתְפָּשׁוּ : אֶל
רוּמִים יג :

הִתְחַנְּנוּ בְּעַד כָּל
אֲנָשִׁים : בְּרֹ
בְּרֵאשׁוֹנָה אֶל
טִימֹתַי ב :

בְּמַעֲמָדוֹ כָּל
אָנוּשׁ יִלֵּין
כִּן אֶל בְּדַרְכֹו
מַעֲשָׂיו יִכִּין :

VVITTEBERGÆ

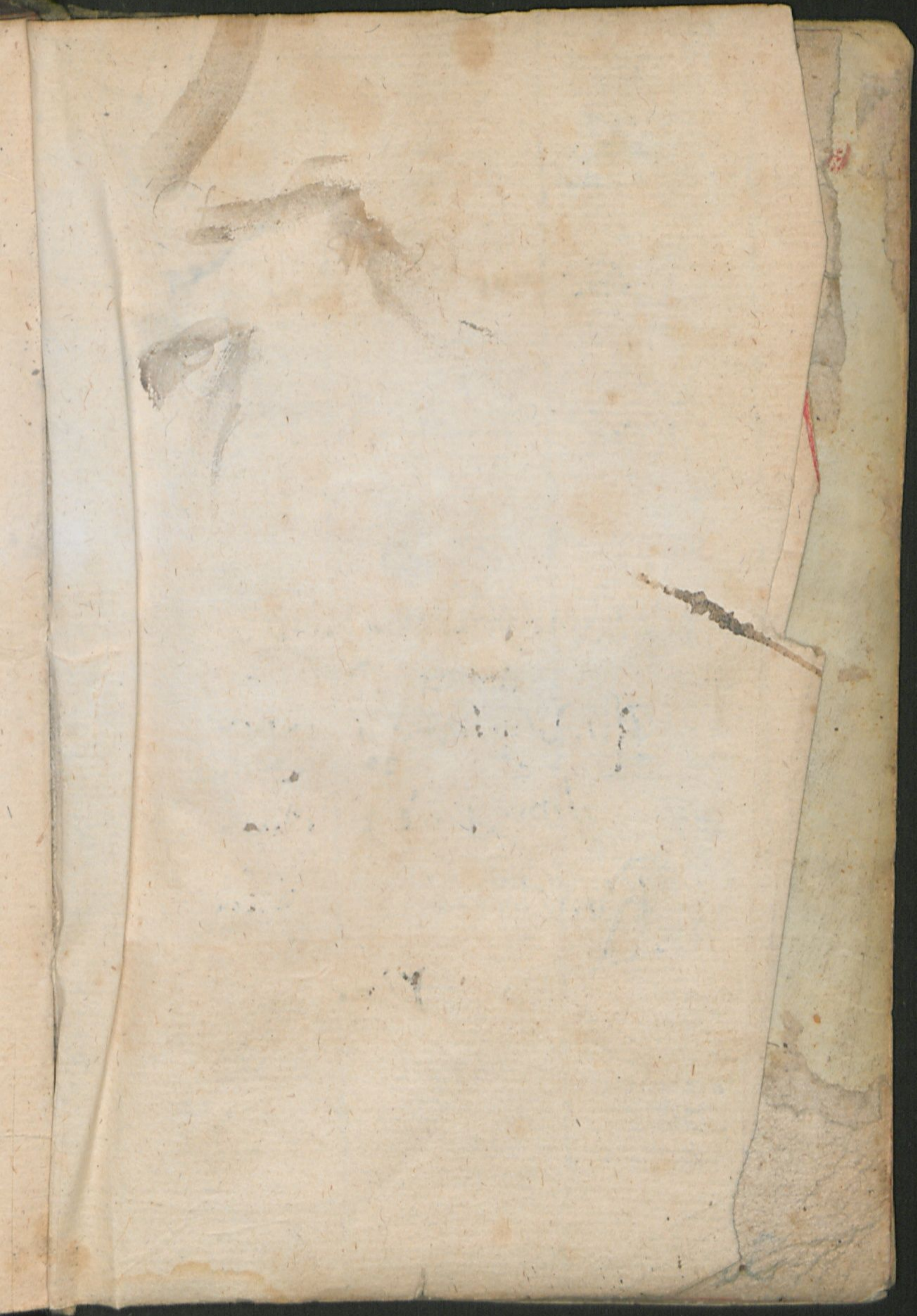
Excudebat Ioannes
Crato,

A N N O

M. D. LXXIII.

Rudolphus von Jena

Jacobus Vitzgr
D. D.

Rudolphus von Jena

Anno 1532

Rudolphus a Jena
22. Dec.

Anno 1532 Dec.

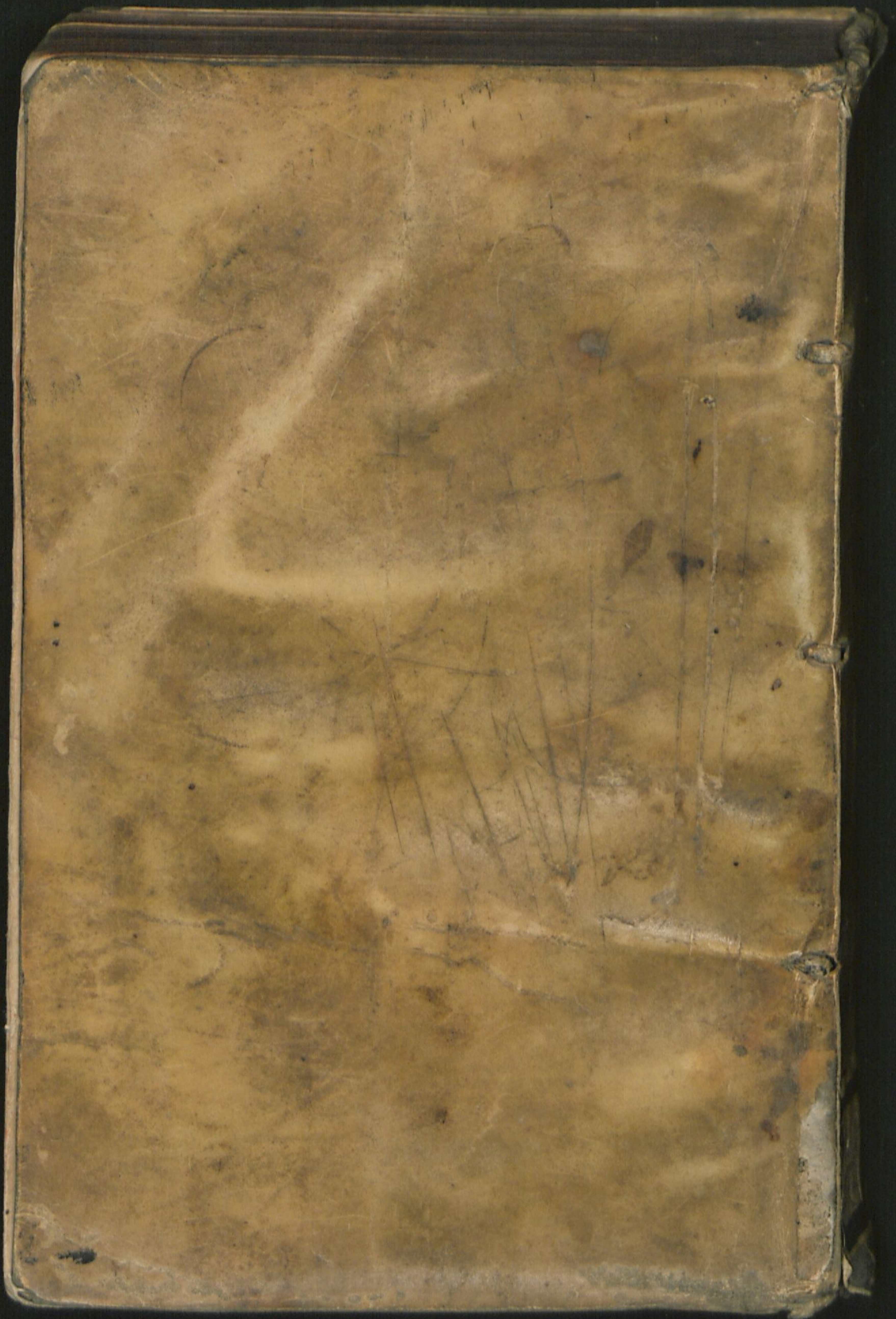
Rudolf

Dec.
Dec.

Von

F6 3572

h
mhc X2209886

Farbkarte #13

B.I.G.

CATECHESIS
 D. MARTINI
 LUTHERI
 MINOR *aus dem*
Handbuche
 GERMANICE, LATI
 NE, GRAECE ET
 HEBRAICE

Edita studio & opera *Joannis*
 IOHANNIS CLAU
 Hertzbergensis M.

Iterum recognita & emen-
Das data.

Witebergae Anno M. D. LXXIII.

